

CAYXANA

1967-ci ilin aprel-may aylarından bir gün idi. O zaman mən Azərbaycan Dövlət Universiteti Filologiya fakültəsinin II kursunda oxuyurdum. O vaxt Universitetin humanitar fakültələri Kommunist küçəsi 6-da (İstiqlal, 6) yerləşirdi.

Mən və Ordubad rayonunun Nüsnüs kəndindən olan qrup yoldaşım Həsənov Hüseyn Universitetdən çıxıb birlikdə Qubernator bağına, rəhmətlik Zülfünün çayxanasına tərəf gedirdik. İndiki Bakı Soveti metro dayanacağı yerləşən tikilinin qarşısından keçib, Qubernator bağına girdik. Su budkasının yanından təxminən on-on beş metr keçmişdik ki, üç nəfər cavan adamla rastlaşdıq. Hüseyn onlardan biri ilə görüşdü. Məni də tanış etdi. Onlarla bir qədər söhbət etdikdən sonra biz ayrıldıq.

Hüseynlə danışan adam mənə çox qəribə təsir bağışlamışdı. Uca boylu, qarabəniz bir adam idi. Çox şux qaməti, uzun əlləri və uzun barmaqları, gur, qıvrım, qapqara saçları və çox iti baxışları var idi. Görünüşünə görə fikirləşmək olardı ki, bu adam ya voleybolçudur, ya da bu tipli idman növlərindən biri ilə məşğul olur.

Biz ayrıldıqdan sonra Hüseyndən soruşdum ki, kimdir bu adam?

Dedi ki, Əbülfəz müəllimdir, bizim yerlidir. Tarix elmləri namizədidir. Misirdə tərcüməçi işləyib. İndi də Universitetdə müəllim işləyir. Tələbələri yaman çox istəyir və demək olar ki, bütün boş vaxtlarını tələbələrin arasında keçirir.

Mənim Əbülfəz bəylə, yəni Əbülfəz Elçibəylə ilk tanışlığım belə olub. Sonradan bu tanışlıq yavaş-yavaş dostluğa, əqidə yoldaşlığına çevrilib.

Bu ilk tanışlıqdan sonra biz tez-tez görüşməyə başladıq. Görüşlərimiz planlı şəkildə olmasa da, ardıcılıqla davam edirdi.

Həmin vaxtlar mən milli ideyanı mənimsəmiş bir çox gəncə tanış oldum. Həmin adamların içində tələbələr və müxtəlif peşə sahibləri var idi. Sonralar o adamlar üç qrupa bölündülər:

Birinci qrup axıra qədər, yəni bu günə qədər Bəyin ətrafındadır və onun ideyaları uğrunda var gücləri ilə mübarizə aparırlar.

İkinci qrup da Bəyin tam tərəfdarıdır, lakin hərəkət və ondan sonrakı dövrdə aktiv siyasətlə məşğul olmadılar.

Üçüncü qrup azlıq təşkil edir və onlardan bəziləri hələ 1975-ci ildə Əbülfəz bəy KQB tərəfindən həbs olunanda xəyanət etdi və içərilərində elələri tapıldı ki, 1975-ci ildə etdiyi xəyanətin bağışlandığına baxmayaraq, 1993-cü ildə yenidən xəyanət etdi.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, Əbülfəz bəylə biz ardıcıl olaraq Qubernator bağındakı çayxanada görüşürdük və söhbətlərimizin mövzusunu əsasən milli problemlər təşkil edirdi. Səttar xan və Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin şəxsiyyətləri haqqında hər kəs öz bildiyini, oxuduğunu danışdı.

Şəriətmədarinin adı tez-tez çəkilirdi, Güneydə yaşayan xalqımızın dərdləri daima vurğulanırdı. Əbülfəz bəy tez-tez Quzey Azərbaycanda repressiya qurbanları haqqında söhbət açardı, ən çox da müsavətçilardan danışardı.

Bütün bu söhbətlər adi çay masasının arxasında plansız, protokolsuz gedərdi və sonralar mənə aydın oldu ki, bunlar əslində çox planlı tədbirlər olub. Sadəcə bu tədbirlərin planı və protokolu Əbülfəz bəyin yaddaşına yığılıbmış.

4 iyun 1993-cü il silahlı çevrilişdən sonra bəzi qəzətlərdə və televiziya proqramlarında tez-tez çıxış edib H.Əliyevə yaltaqlanaraq hər hansı bir vəzirə kürsüsünü qazanmaq istəyən yaltaqlar, bəzən xüsusi olaraq vurğulayırlar ki, **Əbülfəz Bəy, Elçibəy** nə deməkdir və o nə vaxtdan **bəy** oldu.

Bütün bu adamlara xatırlatmaq istəyirəm ki, mənim Əbülfəz bəylə ilk tanışlıq günümüdən onu bir **Bəy** kimi tanımışam. Əvvəla, o zaman bütün tanış-biliş ona Bəy dəyə müraciət edirdilər, ikincisi, sözün bütün anlamlarında o Bəy idi və Bəy anlamını gücləndirə biləcək hər bir əlamət Əbülfəz Bəy'də var idi. Bu həqiqəti bu gün hakimiyyətin ən yüksək pillələrində oturmuş şəxslərdən tutmuş, Əbülfəz Bəyə rəqib, düşmən gözü ilə baxan hər kəs çox gözəl bilir, lakin bu gerçəyi etiraf etmək üçün az da olsa, namuslu olmaq gərəkdir. Hələ 60-cı illərin axırlarında və 70-ci illərin əvvəllərində Əbülfəz Bəy çayxanaya gələndə oradakıların əksəriyyəti ayağa qalxaraq, onu öz masalarına dəvət edirdilər və hamı bu şəkildə müraciət edərdi: "[Bəy, buyurun bizim masaya.](#)"

Bəy isə hamıdan üzr istəyərək gəlib bizim masamızda oturardı. Və bu yazdığımın kifayət qədər şahidi var.

1992-ci ildə dövlət müşaviri işləyən və hal-hazırda Azərbaycanın siyasət aləmində sayılan bir yeri olan Arif Hacıyev mənə dedi ki, o zaman siz çayxanada Bəyin ətrafına yığılıb oturardınız. Biz sizdən yaşca çox kiçik idik və mən həmişə sizə həsədlə baxardım, fikirləşərdim ki, görəsən nə vaxtsa mənə də o insanın ətrafında oturmaq qismət olacaqmı. O zaman Qubernator bağında olan o məşhur çayxanada çox qəribə bir publika yığılardı. Çayxananın sahibi rəhmətlik Zülfü Göyçaylı olduğuna görə, çoxluğu Göyçaylılar təşkil edirdi. Əlavə olaraq demək olar ki, məşhur musiqiçilərin əksəriyyəti, gənc yazar və jurnalistlər, rəssamlar, bəstəkarlar, memarlar, aktyorlar və elm adamları boş vaxtlarını bu çayxanada keçirirdilər. Mənə bu çayxanada Səttar Bəhlulzadə, Xan Şuşinski və bir çox başqa görkəmli sənətkarla bir masada oturub çay içmək xoşbəxtliyi nəsib oldu.

Ən qəribəsi bu idi ki, buranı hamı özünə, az qala, ikinci bir ev sayırdı. Hətta mənim uşaqlıq yoldaşım Elman bir dəfə taksiyə minib demişdi ki, sür çayxanaya!

Sonralar biz hamımız ailə qurandan sonra, bizim yoldaşlardan bəzilərinin xanımları çayxanaya görə, hətta evdə dava-dalaş salıb, çayxanayı evdən daha çox istədiklərini onlara irad tuturdular.

Yəni Qubernator bağında olan və 1966-cı ildən işə salınmış bu çayxana artıq ənənəvi çayxana anlamından çıxmışdı. Əvvəllər adamlar çayxanaya çay içmək, susuzluqlarını yatırtmaq üçün

gedərdilər və on-ön beş dəqiqəyə bir-iki stəkan çay içib gedərdilər. İlk dəfə Bakıda rəhmətlik Zülfü Qubernator bağında olan bu çayxananı açdı və onu təqribən bir klub halına gətirdi. Müştərilər gəlib qabaqlarına bir çaynıq çay qoyub saatlarla oturaraq müxtəlif mövzular haqqında söhbətlər edərdilər.

Beləliklə, bu çayxana əməlli-başlı istirahət yerinə çevrilmişdi. Sonralar Bakıda çoxlu belə çayxanalar yarandı. Demək olar ki, bu çayxanaların əksəriyyəti bu gün klub rolunu oynayır. Hər çayxananın özünün daimi müştəriləri var. Bütün yuxarıda yazılanları nəzərə alaraq demək olar ki, 60-cı illərin axırlarında bizim çayxana artıq ictimai təşkilata çevrilmişdi. Lakin ictimai təşkilatla çayxana arasındakı fərq bundan ibarət idi ki, çayxana təşkilatının üzvləri özlərinin bir ictimai təşkilata çevrildiklərindən xəbərsiz idilər. Bu məsələdən xəbəri olan, daha doğrusu onu təşkilat halına salan və yönəldən bir adam var idi ki, o da Əbülfəz bəy idi.

Əbülfəz bəy çayxanaya işə gələn adam kimi gəlirdi, yəni müəyyən saatlarda Universitetdə dərsləri olduğu kimi, müəyyən saatlarda da çayxanada məşğələləri olurdu.

Bu işi Əbülfəz bəy o qədər ustalıqla görürdü ki, o dövrdə hətta adamların yataq otağına qədər girə bilən KQB, bu məsələni 70-ci illərin əvvəllərində ancaq duya bildi.

KQB-nin bu məsələni duymasının əsas səbəbkarı yenə Bəy özü oldu, çünki o artıq aktiv fəaliyyətə başlamışdı. Bu aktivlik özünü əsasən Universitetdə göstərirdi. Keçirdiyi mühazirə və məşğələlərdə tələbələrə açıq şəkildə rus şovinizmindən, Rusiya imperiyasından, xalqımızın zorla ikiyə bölünməsindən, fars və rus dövlətlərinin Azərbaycana qarşı yönəldilmiş iş birliyindən, 37-ci il repressiyalarının törədilmə səbəblərindən və bu kimi məsələlərdən geniş şəkildə məlumat verməyə başlamış və KQB-nin diqqətini ciddi şəkildə özünə və ətrafına cəlb etmişdi.

Beləliklə, o zamandan çayxanalar KQB-nin diqqət mərkəzinə çevrildi və hal-hazırda da həm MTN, həm də DİN çayxanalara çox ciddi surətdə nəzarət edir. O vaxt mənə ən qəribə görünən şey bu idi ki, Bəy qətiyyətlə manevr etmir, tərsinə vəziyyəti bir az daha kəskinləşdirirdi, sanki istəyirdi ki, onu həbs etsinlər. Bu minvalla gəlib 1974-cü ilin axırlarına çatdıq. Artıq bizim hamımıza bəlli idi ki, yaxın vaxtlarda Bəyi həbs edəcəklər. Bəyin ətrafında olan adamları artıq bir-bir KQB-yə çağırırdılar. Bütün bu hadisələr haqqında bizim xəbərimiz olurdu.

Təxminən noyabr ayı idi. Mən Bəyə dedim ki, belə getsə səni həbs edəcəklər. O, çox sakit şəkildə cavab verdi ki, bilirəm.

Soruşdum ki, bəs nə üçün heç bir tədbir görmürsən?

"Daha nə tədbir görüm ki, qoy tutsunlar" dedi.

O zaman mənim 26 yaşım var idi və Universitetin müəllimi, elmlər namizədi olan bir şəxsin heç bir cinayəti olmadan həbs olunması mənə qəribə gəlirdi.

Bəy gördü ki, bu qısa söhbətin mənası mənə tam aydın olmadı, əlavə etdi ki, qardaş, bəs elə-belə danışmaqla, çayxanada oturmaqla nə iş görmək olar? Çayxanadı, məclislərdi, bu birinci mərhələ idi. İndi ikinci mərhələ başlayır. Millət müstəqil olmaq istəyirsə, birləşmək istəyirsə, qurban verməyi bacarmalıdır. Qurbansız azadlıq olmaz. Ona görə də bu gün mən və mənim kimi adamlar həbs olunmalıdır. Həbs olunmayan var isə, əhalinin içərisində fəal iş aparmalı və bunun üçün bütün vasitələrdən istifadə etməlidir.

Xalqa aydın olmalıdır ki, onun oğulları niyə həbs olunub və yaxud əzab-əziyyət verilərək öldürülüb. Və öz içərisindən bizim mücadiləmizi davam etdirən, irəli apara bilən oğullar verməlidir.

Həmin zaman Bəy mənə dedi ki, təşkilata üzv olmaq məsələsinə neçə baxırsan?

Mən cavab verdim ki, mən ailənin böyük oğluyam, atam da müharibə əlilidir, həm də xəstədir. Ailənin böyük oğlu kimi bütün ümidlər mənədir. Mən təşkilatın üzvü olsam, gərək bütün məsələlərdə təşkilatı önə çəkəm. Bu da mənim ailə vəziyyətimə uyğun gəlir. Yəni mən daima təşkilat işləri ilə məşğul ola bilmərəm. Ancaq hər hansı bir konkret tapşırığı yerinə yetirməyə hər zaman hazırım.

Cavab Bəyin çox xoşuna gəlmişdi və sonralar bizim bu söhbətimizi bir neçə yerdə misal çəkmişdi.

Beləliklə 1975-ci il yanvar ayının 16-da Əbülfəz bəyi KQB həbs etdi. Sonra düz dörd aylıq uzun bir istintaq işi başladı. Və demək olar ki, bizim çevrədən olan uşaqların əksəriyyətini KQB-yə çağıraraq müxtəlif psixoloji və psixi təsir göstərərək ifadələrini alırdılar. İstintaq zamanı bəlli oldu ki, bizim içərimizdə olanlardan bəziləri əvvəlcədən KQB tərəfindən vəzifələndirilmiş adamlardı.

Fərhad Vahabov (hal-hazırda Azərbaycan Respublikası DİN-də qərargah rəisi vəzifəsində işləyir, polis polkovnikidir) və Aydın Hacıyev (Rəhim Qazıyevin dayısı, Hikmət Hacızadənin əmisi oğlu) xüsusi canfəşanlıq göstərirdilər. Yəni istintaq əsasən bu iki nəfərin ifadəsinə əsaslanırdı. KQB tərəfindən psixoloji təzyiqlərlə sındırılmış adamlar da var idi. Fəzail Ağamalıyev, Həbil Həbilov, Aydın Əzimov və başqaları belə adamlardan idilər.

O zaman KQB çox dəhşətli bir yer idi. Adamların arasında KQB bir kabus kimi dolayırdı. Təkcə oraya çağırılmağın özü insanlarda böyük bir vahimə yaradırdı.

SSRİ miqyasında Andropovun rolunun güclənməsi və onun yaxın adamları olan H.Əliyevin Azərbaycanda, E.Şevardnadzenin Gürcüstanda hakimiyyətə gətirilməsi KQB-nin rolunu artırırmış, əhali KQB-yə 37-ci illərin çərçivəsi ilə baxmağa başlamışdı.

KQB xərçəng kimi cəmiyyətin hər tərəfinə yoluxmuş, 70-ci illərdən sonra hətta Daxili İşlər Nazirliyinə də KQB tərəfindən nəzarət edilməyə başlamışdı.

Üstü açılmayan ölüm hadisələri, sui-qəsdlər artmış, adamların qəflətən yoxa çıxması, normal və sağlam şəxslərin dəlixanaya salınması halları kütləvi hal almışdı. Xalqın bir qismi bütün bu

işlərin KQB tərəfindən törədildiyini bilir, lakin bu barədə danışmağa cəsarət edən çox az tapılırdı.

Əbülfəz bəyin dedikləri artıq öz bəhrəsini verməyə başlamışdı. KQB-nin dəhşətli xofuna baxmayaraq, bizim adamlardan bir çoxu (Dilsuz Mustafayev, Zabil İsayev, Vaqif Cəbrayılzadə və başqaları) buradan da alını açıq çıxıb çıxmışdılar.

MƏHKƏMƏ BÖLÜMÜNDƏN ƏVVƏL

Belə bir əhvalat danışrlar: ikinci dünya müharibəsi vaxtı yazıçı Əbülhəsəni həbs edirlər. Məhkəmənin nəticəsinin onun üçün ağır olacağı gözlənilir. Onun dostları, qohumları, yazıçılar Səməd Vurğunun yanına gedirlər və xahiş edirlər ki, məhkəmədə Əbülhəsənin ictimai vəkili olsun. Səməd Vurğun razılaşıb.

Məhkəmə başlayır və Səməd Vurğun məhkəmədə çox parlaq bir çıxış edir. Nəticədə Əbülhəsənin birbaşa məhkəmə zalından buraxılmasına nail olunur.

Məhkəmənin uğurlu nəticələndiyini görən dost-tanış onların hər ikisini götürüb şadyanalıq keçirmək üçün bir yerə getmək istəyirlər. Bu zaman baxıb görürlər ki, hamı bu hadisəyə sevinir, təkcə Əbülhəsən qaş-qabağını sallayıb.

Ondan soruşurlar ki, hamı sənə görə sevinir, sən niyə qaş-qabağını sallamısan?

O, Səməd Vurğunu göstərərək deyir ki, siz elə bilirsiniz ki, o məni qurtarmaq isləyirdi və ya vecinə idi ki, ora məhkəmədir? O, sadəcə orada çoxlu adam görüb ideyalarını təbliğ etməklə məşğul idi.

MƏHKƏMƏ

Əbülfəz bəyin məhkəmə prosesi 1975-ci ilin may ayının ortalarında başladı. Proses təxminən 20-25 gün davam etdi. Məhkəmə prosesi Ali Məhkəmənin binasında 3-cü mərtəbədə yerləşən kiçik bir zalda gedirdi. Zal cəmi 25-30 adam tuturdu və ona görə də ardıcıl olaraq məhkəməni izləmək mümkün olmurdu. İclaslar gündə iki dəfə səhər saat 10.00-da və günortadan sonra saat 15.00-da başlayırdı. İçəri girmək istəyən gərək çox əvvəlcədən qapının ağzında özünə yer tutaydı ki, qapı açılan kimi içəri girə bilsin.

Mənim iş yerim çox yaxında olduğuna görə, daima orada olurdum və bir neçə dəfə zala girə bildim. İçəri girə bilməyən ən azı 150-200 nəfər bayırda, Səməd Vurğun küçəsində Ali Məhkəmə binasının qarşısında olan kiçik bağa toplaşır və məhkəmə iclasının sonuna qədər gözləyirdilər.

Məhkəmə prosesində mənə təsir etmiş və ola bilsin ki, başqa heç kimin də diqqətini cəlb etməmiş bir neçə epizod haqqında yazmaq istəyirəm.

Uzun və ensiz bir zalda gedən məhkəmə iclaslarında yuxarı başda hakim (prosesə Ali Məhkəmənin o zamankı sədr müavini Həsən Əliyev çıxmışdı) və iki iclasçı (35-40 yaşlarında bir qadın və bir kişi) otururdu. Hakimlərdən sağ tərəfdə prokuror [Yəmən Yusifov](#) otururdu. Sol tərəfdə vəkil və vəkildən sonra müttəhimlər kürsüsündə Bəy otururdu Bəydən sonra zalda kiçik bir boş sahə var idi ki, orada əsgərlər dururdu. Zəlin qalan hissəsində içəri girməyi bacaran adamlar otururdular. Bəy elə otururdu ki, üzü məhkəmə üzvləri ilə prokurorun arasındakı boşluğa tərəf olurdu. Və məhkəmə zəlinin adamlar oturan hissəsini, demək olar ki, görmürdü.

Mən bir neçə dəfə zaldan çıxan zaman Bəyin yanına çatanda ayaq saxladım ki, ona salam verim. Lakin bu mümkün olmadı. Çünki o mənə baxmadı, əsgərlər də mənə tələsdirib zaldan çıxartdılar.

Sonralar mən Bəydən bu oturuşunun səbəbini soruşdum. O dedi ki, qəsdən elə otururdum. Qorxurdum ki, zalda oturan tanış-bilişi, qohumları görüb kövrələm və ifadələrimi yumşaldam. Amma zaldan çıxanda hamını, hətta sənin dayandığını, nə isə demək istədiyini belə çox yaxşı görürdüm.

Diqqəti cəlb edən bir başqa məsələ də bu idi ki, bütün məhkəmə prosesi ərzində (ittihamnamənin oxunması, prokurorun çıxışı və hökmün oxunuşu xaric) prokuror, hakim, iclasçılar və vəkil Əbülfəz bəyə müraciət edəndə, yaxud hər hansı bir sual ilə əlaqədar Bəyin adını çəkməli olanda, heç vaxt "müttəhim" (məhkəmələrdə məcburi qəbul olunmuş termin) kəlməsini işlətmirdilər. Onlar Əbülfəz bəyin adını çəkməli olanda ona ya müəllim, ya da Əliyev deyə müraciət edirdilər. O dövr üçün ən qəribəsi də bu idi ki, həm prokuror, həm də məhkəmə heyəti elə bil özlərini Bəyin qarşısında günahkar sayırdılar. Onların bu prosesdə əzab çəkdiqləri, vicdanları ilə mübarizə apardıqları açıq-aydın hiss olunurdu.

Hətta bir dəfə prokuror Yəmən Yusifov özünü saxlaya bilmədi. Şahid qismində dindirilən Universitetin Şərqsünəslıq fakültəsinin müəllimi Ağadadaş (soyadı yadımda deyil) ifadə verirdi. O, ibtidai istintaq zamanı KQB-də verdiyi ifadəni tam təsdiq edərək Bəyi, tələbələrin beynini pozmaq və digər bu kimi məsələlərdə günahlandırdı. Sonra prokuror ona bir sual verərək soruşdu ki, Ağadadaş müəllim, Sizin cavablarınızdan bu nəticəyə gəlmək olar ki, Siz Əliyevi tam günahkar hesab edirsiniz və onun cəzalandırılmasını istəyirsiniz.

O, cavab verdi ki, bəli mən belə hesab edirəm ki, Əbülfəz müəllim günahkardır və mütləq cəzasını çəkməlidir.

Prokuror qəflətən çox əsəbi şəkildə ona dedi ki, "Müəllimin günahı ondadır ki, sənin kimi adamlarla yoldaşlıq edib" və bir anlıq pauza verdi. Sözüün həqiqi mənada deyildiyini hiss edən zalda o dəqiqə xoş bir uğultu əmələ gəldi. Əgər bu pauza bir qədər də davam etsə idi, yəqin ki, zal prokuroru alqışlamağa başlayacaqdı. Amma prokuror çox təcrübəli adam idi. O, zalda KQB-dən adamlar olduğunu və prosesin diqqətlə izləndiyini çox gözəl bilirdi. Ona görə də bir az da dayandıqdan sonra cümləsini tamamladı və dedi ki, əgər sənin kimi adamlarla deyil, daha vicdanlı adamlarla yoldaşlıq etsə idi, onlar vaxtında onu bu yoldan döndərərdilər və o bu gün bu qara kürsüdə oturmazdı. Bu gün Müəllimi bu qara kürsüdə oturdan sən və sənin kimi adamlardır.

Əbülfəz bəy özünü məhkəmədə çox sərbəst aparırdı. O, etdiyi çıxışlar zamanı, suallara cavab verəndə, çayxanada, cəmiyyət içində, Universitet auditoriyalarındakı prinsiplərindən qətiyyənlə geri çəkilmirdi. Yəni o, məhkəmə iclaslarında bizim gördüyümüz və eşitdiyimiz Bəy idi. Fərqli sadəcə orasında idi ki, o burada müttəhimlər kürsüsündə oturmuşdu və dediklərini Marksdan, Lenindən gətirdiyi faktlarla sübuta yetirməyə çalışırdı. O, qorxmadan, çəkinmədən bütün günahları öz üstünə götürür, işdə adı keçən adamların hamısını müdafiə edirdi, hətta onun əleyhinə ifadə vermiş adamları belə. Bu məsələyə bir az sonra bir daha qayıdacağıq.

Məhkəmə iclaslarından birində prokuror Bəyə belə bir sual verdi: "Əliyev, filan vaxtı (ayın tarixini dedi) Siz beş nəfərin iştirak etdiyi bir məclisdə olmuşunuz. O məclisdə rus xalqının, Sovet dövlətinin əleyhinə çox sərt sözlər demisiniz". Sonra o həmin məclisdə iştirak etmiş adamların bir neçəsinin adını dedi və Bəyin o məclisdə danışdıqlarını onun yadına salmağa çalışaraq, soruşdu ki, "Siz mənim bu dediklərimi təsdiq edirsinizmi?".

Bəy cavab verdi ki, mən heç nə xatırlamıram, əgər yadımda olsaydı, təsdiq edərdim. Prokuror dedi ki, əgər o məclisdəki adamlardan bunu təsdiq edən olarsa, nə dəyərsən? Bəy "gəlsin təsdiq etsin, mən də sözümü deyərəm" deyərək cavab verdi. Prokuror şahid qismində ifadə vermək üçün Universitetin Şərqi tarixi kafedrasının müəllimi dosent Habil Habilovu çağırdı və eyni sualı ona verdi. O, prokurorun iddialarını tamamilə təsdiq etdi. Prokuror Əbülfəz bəyə müraciət edərək soruşdu: "Müəllim, buna nə deyə bilərsiniz?".

Bəyin cavabı çox qərribə idi: "Habil müəllim mənim neçə illik dostumdur. Uzun zaman biz bir kafedrada işləmişik. Əgər o deyərsə ki, mən bu sözləri demişəm, deməli, demişəm. Lakin mən yenə də təkrar edirəm ki, heç nə xatırlamıram". Həmin vaxt diqqətlə Habil müəllimə baxırdım və açıq-aydın görürdüm ki, o bu vəziyyətə düşdüyünə görə özü-özünə nifrət edir. O özünü o qədər itirmişdi ki, oturmaq üçün zala keçmək istədi, lakin tələbələr hay-küy salıb onu zaldan çıxartdılar.

Məhkəmə gedən günlərin birində Bəyin başının üstündə duran əsgərlərdən biri türkmən idi və hiss olunurdu ki, o, məhkəməni çox maraqla izləyir. Xüsusilə Bəy danışanda diqqətlə qulaq asırdı. Bəyin bir çıxışı zamanı zalda olan tələbələr Bəyin hər fikrindən sonra əl çalmağa başladılar. Bu səs-küy içində Bəyin sözlərini tam anlamaqda çətinlik çəkən və başını bir qədər Bəyə tərəf əyib diqqətlə qulaq asan əsgər qəflətən zala tərəf dönüb qışqırdı ki, "sakit olun, qoyun qulaq asmaq görə ki Kişi nə deyir!".

Artıq məhkəmənin axırları idi və Bəyə son söz demək imkanı verildi. Ənənəvi olaraq son söz deyən müttəhim özünü müdafiə etməyə, günahını yumşaltmaq üçün müxtəlif səbəblər göstərməyə çalışır, məhkəmə heyətinin onu əfv etməsini və ya yüngül cəza verməsini xahiş edər və bir daha cinayət etməyəcəyinə dair söz verər. Lakin Bəyin çıxışı çox qısa və qərribə oldu, məhkəmə heyəti də daxil hamını çaş-baş vəziyyətdə qoydu. O, çox qısa danışığında özünü müdafiə üçün bir kəlmə belə danışmadı. Prokuror özünün əvvəlki çıxışında prosesdə şahid qismində dindirilmiş bir neçə tələbə haqqında cinayət işinə başlanmasını məhkəmədən xahiş etmişdi. Orası maraqlıdır ki, həmin adamların demək olar ki, hamısı Bəyin əleyhinə ifadə vermişdilər. Bəy məhkəmədə çıxışını təxminən bu şəkildə qurmuşdu. O dedi ki, mən məhkəmə heyəti və prokurordan xahiş edirəm ki, o adamlar haqqında cinayət işinə başlanması haqqında qərar verməsinlər. Nəzərə alsınlar ki, həmin adamlar çox cavandirlər və

mənim kimi təcrübəli adam üçün onları aldatmaq və öz məqsədləri üçün istifadə etmək o qədər də çətin deyil. Bu mənada onların günahı da mənim üzərimə yazılmalıdır. Sizdən xahiş edirəm ki, onların nə cəzası varsa, onları da mənim üstümə əlavə edin və uşaqlar haqqında heç bir tədbir görməyin.

Bəy bu sözləri dedi - və son sözünü bitirərək oturdu.

Nəhayət, il qədər uzun keçən bu 20-25 günlük məhkəmənin gərar saati çatdı. Hakim hökmü oxumaq üçün məhkəmə zalına girdi. Bütün zal ayaq üstündə donmuşdu. Hakim hökmü oxuyurdu, lakin hakimin görünüşü və səsi elə idi ki, sanki o, hökmü özü üçün oxuyurdu. Zalda olanların əksəriyyəti ağlayırdı. İclasçı qadın ağladığını gizlətmək üçün üzünü tutmuşdu. İclasçı kişi də çox fəxrlə Bəyə baxırdı. Hakim hökmü oxuyub qurtararaq ağır-ağır öz kürsüsünə çökdü. Hamının gözlədiyinin əksinə olaraq hökm yüngül idi. Biz daha ağır cəza gözləyirdik. Bir il yarım əvəzinə ən azı 7-8 il. Sonradan camaat arasında belə söz-söhbət gəzməyə başladı ki, cəzanın belə yüngül olması Azərbaycan SSR KP MK-nin I katibi vəzifəsində işləyən Heydər Əliyevin təsiri nəticəsində olmuşdur. Əslində əsl həqiqət bu idi ki, Əbülfəz bəyin həbs edilməsinə də, onun cəzasının nisbətən yüngül olmasına da H.Əliyev qərar vermişdi.

Yuxarıda yazılanlardan aydın olduğu kimi, Əbülfəz bəy Azərbaycanın rayonlarında da tanınmağa başlamışdı. Naxçıvanda, Cəlilabadda, Göyçayda, Qazaxda, Lənkəranda və başqa səhərlərdə Əbülfəz bəyə pərəstiş edən gənclərin sayı artırdı. Bakıda isə bu cür gənclərin sayı lap çox idi. Bu barədə artıq Moskva KQB-sinə belə məlumatlar sızmağa başlamışdı. O zaman Respublikanın rəhbəri olan, Moskva qarşısında xüsusilə fərqlənməyə çalışan, Azərbaycandan nümunəvi (oxu: Moskvanın istədiyi) respublika düzəltməyə çalışan və bunun üçün bütün vasitələrdən istifadə edən H.Əliyevə bu sərf etmirdi.

Əbülfəz bəyin həbs olunmasına da elə buna görə razılıq vermişdi, lakin ona çox iş versə idilər o, Rusiyada siyasi dustaqların yaşadığı həbsxanaya göndərməli idi ki, bu da H.Əliyevin nümunəvi respublika düzəltmək planına zərər idi. Dolayısı ilə H.Əliyevin məqsədi Əbülfəz bəyin cəzasını yüngülləşdirmək deyil, Moskva qarşısında yaratdığı nümunəvi respublika imicinin pozulmasının qarşısını almaq idi.

O zaman Sovet İttifaqının bir çox bölgəsində dissidentlər yaranmağa başlamışdı. KQB bu cür adamların artıq kütləvi həbslərinə başlamışdı. Moskvanın özündə və Ukraynada belə adamların sayı daha çox idi.

Həmin dövrdə Əbülfəz bəylə təxminən eyni zamanda Gürcüstanda Qamsaxurdiya, Ermənistanda Ayrikyan həbs edilmişdi.

Sovet respublikalarının rəhbərləri çalışırdılar ki, ərazilərdə bu dissident hərəkatı çox genişlənməsin.

Azərbaycan SSR-in rəhbərləri də o zaman Moskva qarşısında tez-tez vurğulayırdılar ki, bizim respublikada özgə cür fikirləşən adam, dissident yoxdur. Hətta H.Əliyev ikinci dəfə Azərbaycanda hakimiyyətə gələndən sonra da bu sözləri bir neçə dəfə təkrar etmişdi.

Əslində o zaman H.Əliyevin Əbülfəz bəyə etdiyi yaxşılıq, eyni ilə Əbülfəz bəyin onu hakimiyətə gətirdiyi zaman etdiyi yaxşılıq kimi məcburi idi. Fərq sadəcə ondan ibarət idi ki, H.Əliyevin etdiyi yaxşılıq Azərbaycan haqqında yaranmış "sevimli müstəmləkə" imicini pozmaq, Elçibəyin etdiyi yaxşılıq isə müstəmləkə zəncirindən qopmuş Azərbaycanı xilas etmək məqsədi güdüdü.

Beləliklə, Əbülfəz bəyi bir il yarım həbs cəzası ilə Bakı səhəri Qaradağ rayonunun ərazisində yerləşən 9 nömrəli İslah Əmək koloniyasına göndərildilər. Bu koloniyada cəzasını çəkən dustaqları daş karxanalarında işlədildilər.

Bu yerdə bir haşiyə çıxmaq istəyirəm. Həmin dövrdə Bakı səhərində çox məşhur bir ürək həkimi vardı. Professor Abdullayev keçmiş Sovet İttifaqında məşhur bir həkim idi və hətta Moskvada çəkilmiş bir filmdə onun adı çəkilirdi. Həmin professor Abdullayevi başqa bir daha çox məşhur həkim olan professor Cavadzadəyə sui-qəsd təşkil etmək üstündə həbs etmişdilər. Mən bu işin təfərrüatını bilmirəm və kimin haqlı olub, kimin haqsız olması barədə də mülahizə yürütmək məqsədində deyiləm. Mənim fikrim professor Abdullayevin öz məhkəməsində etdiyi bir çıxış barədədir. O, çıxışında demişdi:

Mən həmişə ziyalıların, elm və sənət adamlarının əhatəsində yaşamışam və mənim üçün cəmiyyətdə olan insanlar iki təbəqəyə bölünmüşdü. Birinci qismə mənim əhatəmdə olan və bu kimi adamlar daxil idi. Bu adamları cəmiyyətin ən lazımlı, namuslu, insanpərvər adamları sayırdım və hesab edirdim ki, bu təbəqəni həmişə qorumaq, qayğısına qalmaq lazımdır. İkinci qismə isə cinayətkarları daxil edirdim. Belə hesab edirdim ki, cinayətkar ünsürlər yer üzündən silinməlidir, onlar cəmiyyətin yaralarıdır və kəsilib atılmalıdır. Lakin hal-hazırda bunun tam əksini düşünürəm. Mən həbs olunanda prokurordan, milis işçilərindən və sonra məni Bayıl həbsxanasına gətirəndə oranın rəhbərliyindən də xahiş etdim ki, mənim yaşlı adam və böyrəklərimdən də xəstə olduğumu nəzərə alsınlar. Xahiş etdim ki, məni nisbətən yaxşı vəziyyətdə olan kameraya salıb, yataq əşyalarının da bir az keyfiyyətini versinlər. Lakin onlar mənim bu xahişlərimə heç məhəl də qoymadılar və hər addımda mən o çox sevdiyim təbəqədən təhqir, əzab-əziyyət gördüm.

Mən Bayıl həbsxanasına gətirildikdən sonra orada ikinci qism insanlarla tanış oldum. Onlar mənim həkim, professor olduğuma görə, kameranın ən yaxşı və isti yerində mənə yer ayırdılar. Bir neçə döşəyi üst-üstə qoydular ki, mən rahat yatım. Mənə mümkün olan hər cür hörməti etdilər. İndi başa düşmüşəm ki, mən cəmiyyət haqqında, insanlar haqqında nə qədər yanlış düşünmüşəm.

Təxminən eyni vəziyyət Əbülfəz bəyin də başına gəlmişdi. Yəni ziyalılar, elm adamları, iş yoldaşları və bəzi dostları onun haqqında danos vermiş, istintaqda və məhkəmədə üzünə duraraq nəticədə həbs olunmasına səbəb olmuşdular. Həbsxana həyatında isə dustaqlar ona əllərindən gələn hörməti etmişdilər. Ona daş daşımağa, ümumiyyətlə fiziki işlə məşgul olmağa imkan verməmişdilər. Onun həmişə qayğısına qalaraq, hörmətini saxlamışdılar.

Hətta mən bir məsələnin də şahidiyəm ki, Elçibəy prezident seçiləndən sonra, onun keçmiş həbsxana yoldaşlarından bir neçəsi yaşlı olmalarına baxmayaraq, könüllü şəkildə Qarabağa müharibəyə getmişdilər.

Mən burada bir məsələni də qeyd etmək istəyirəm: istintaq zamanı və məhkəmədə Elçibəyin üzünə durmuş və əvvəlcədən onun haqqında danos vermiş şəxslərin bir çoxu çox qısa zamanda dalbadal ölməyə başladılar. Yerdə qalanlar da demək olar ki, cəmiyyətdən təcrid olundular. Tanış-biliş onlardan uzaq gəzir və heç bir münasibət saxlamamağa çalışırdılar. İcərilərində məcbur qalıb respublikanı tərk edənlər də oldu. Bu adamların biri haqqında qısa bir məlumat vermək istəyirəm.

Azərbaycan Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsində Məmməd Əfəndiyev deyilən bir kafedra müdiri var idi. Elçibəy haqqında ilk danos yazmış adamlardan idi. Professor Məmməd Əfəndiyev gödəkboylu, kök bir adam idi. Bir az da şikəstliyi vardı. Həmişə Universitetə gələndə ikinci mərtəbədə yerləşən kafedraya çıxmaq üçün ona tələbələr yardım edər, qolundan tutaraq, pilləkənləri qaldırardılar. Bəyin məhkəməsindən sonra mən dəfələrlə gördüm ki, M.Əfəndiyev gəlib birinci mərtəbədə dayanır və tələbələrdən xahiş edir ki, ona yuxarı qalxmağa yardım etsinlər. Onu tanımayan tələbə rast gələndə, kömək edirdi və o, kafedraya çıxa bilirdi. Tanıyanlar isə heç vaxt kömək etmir, əksinə yanından keçəndə onu təhqir edib, lənətləyib keçirdilər. Bu cür misallardan o biri adamlar haqqında da çəkmək olar.

İl yarım çox uzun çəkdi. Nəhayət, 1976-cı ilin iyul ayının axırları idi. Mən, Kamil Vəliyev, İsfəndiyar İsgəndərov maşınla Kommunist küçəsi (indiki İstiqlal) ilə üzü aşağı gedirdik. Maşını mən sürürdüm və birdən Kommunist küçəsi ilə Musəvi küçəsinin kəsişdiyi tində Əbülfəz bəyin dayandığını gördüm və o dəqiqə maşını ona tərəf sürüb saxladım. Yanımdakılar soruşdular ki, nə oldu?

Dedim ki, görmürsünüzmü, Bəy dayanıb? Hamımız maşından düşüb, Bəylə öpüşüb görüşdük. Mən soruşdum ki, Bəy, burada niyə dayanmısan?

Dedi ki, heç, elə-belə. Evdə darıxdım, çıxdım ki, bir az hava alım, gəzişim.. O zaman bulvarda Pəhriz Xörəkləri yeməxanası vardı. Onun arxa tərəfində, ağaclar arasında çayxanası var idi və çayxananın bir küncündə tanış-biliş üçün xüsusi yeməklər də hazırlayırdılar. Mən Bəyə bizimlə bulvara getməyi təklif etdim. O razılaşdı və biz birlikdə bulvara getdik.

Yeməxananı Masallı uşaqları işlədirdi, mənəmlə də çox yaxşı münasibətləri vardı. Onlardan xahiş etdim ki, bizim üçün yaxşı yemək hazırlasınlar.

Həmin yeməxanada biz Bəyə xoşgəldin dedik və o, Kamil Vəliyevlə şəxsən tanış oldu. Bəy İsfəndiyarla çoxdan tanış idi, ancaq K.Vəliyevlə Universitetdə bir yerdə işləmələrinə baxmayaraq, yaxınlıqları yox idi. Həmin gün onlar ilk dəfə idi ki, bir masa arxasında oturmuşdular.

Bu gündən sonra biz Bəylə tez-tez görüşməyə başladıq. Bəy çox ağır psixoloji gərginlik içində idi. Həbsxanadan çıxandan sonra, tanış-bilişin çoxu ondan uzaq gəzməyə çalışırdı. Ona heç bir yerdə iş vermirdilər. KQB hər addımını izləyirdi və hətta bir dəfə biz yemək yediyimiz zaman Bəyi izləyən KQB işçiləri gəlib qonşu masada oturdular, diqqətlə bizə qulaq asmağa başladılar. Bəy bərk əsəbləşdi və ayağa durub onları qovaraq dedi ki, bizi rahat yemək yeməyə də qoymayacaqsınız? Bu gərginliyin Bəyə çox pis təsir etdiyini görəndə İsfəndiyarla bu qərara gəldik ki, onu Göyçaya aparaq, bir az istirahət etsin. Bəyə dedik, o da qəbul etdi.

Göyçay Bəyin ən çox sevdiyi rayonlardan biri idi və Göyçayı həmişə özünün ikinci vətəni sayırdı.

Biz bir neçə gün orada istirahət edəndən sonra Bakıya döndük. Bu müddət ərzində Bəyin əhval-ruhiyyəsi nisbətən düzəlmişdi.

Biz Bakıya döndükdən bir neçə gün sonra Əbülfəz bəyi Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunun direktoru, yüksək hörmətə layiq ziyalı, mərhum professor Cahangir Qəhrəmanov yanına çağırdı və böyük elmi işçi vəzifəsinə təyin etdi.

Müəyyən müddət keçəndən sonra Əbülfəz bəy elə həmin institutda şöbə müdiri oldu və 1992-ci ilin iyununa qədər, yəni Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçilənə qədər həmin vəzifədə işlədi.

Həbsxanadan çıxandan ta 1988-ci ilə qədər Əbülfəz bəy bir dəqiqə də siyasi fəaliyyətinə ara vermədi. Əksinə, daha da ardıcıl və planlı şəkildə bu fəaliyyəti davam etdirdi. Artıq onun ideyalarına xidmət edən adamların sayı həddindən artıq çoxalmışdı. Azərbaycanın demək olar ki, bütün regionlarını əhatə etmişdi. Ona görə də 1988-ci ildə xalq hərəkatı başlayanda özünün müstəqilliyi, əxlaqi və siyasi məsələlərin həllində göstərdiyi ardıcılıqla bütün dünyanın təəccübünə səbəb oldu.

Mübaligəsiz demək olar ki, SSRİ-nin dağılmasına yönəldilmiş ən güclü hərəkat Azərbaycanda idi.

Sonralar 93-97-ci illərdə bəzi adamlar hərəkatın və hərəkatla birlikdə Elçibəy və onun yoldaşlarının rolunu azaltmaq üçün tez-tez vurğulayırdılar ki, SSRİ-ni Qorbaçov dağıtdı. Ruslar özləri bu respublikaları buraxdılar. Respublikalarda olan hərəkatların hamısını KQB yaratmışdı. Lakin o şəxslər dediklərinin məntiqsiz olduğunu ya görmür, ya da görmək istəmirdilər. Əgər Rusiya bu dövlətlərə müstəqilliyi özü könüllü olaraq vermişsə, niyə nəhəng respublikaları buraxıb, ancaq kiçik bir Çeçenistandan əl çəkmək istəmir?

Mən ümumiyyətlə konkret hadisələr haqqında fikir yazmaq fikrində deyiləm. Lakin bir fikri qeyd etmək istəyirəm.

Doğrudur, o zaman SSRİ-nin dağılmasından faydalanan respublikalar oldu (Orta Asiya respublikaları, Belarusiya). Lakin digər respublikaların vətəndaşları imperiyanın dağılması üçün çox böyük mübarizə apardılar.

Pribaltika, Ukrayna və Gürcüstan xalqlarının bu sahədəki mübarizəsini heç kim nə kiçildə, nə də dana bilməz.

Əbülfəz Elçibəyin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan xalq hərəkatı mübarizənin həmişə önündə gedirdi və bu gün keçmiş Sovetlər Birliyi ərazisində müstəqil dövlətlər yaranıbsa, bunun dayanması üçün ən çox əziyyəti Azərbaycan çəkib, ən ağır yükü bizim xalq öz çiyində daşıyıb.

Qorbaçova gəldikdə isə, o SSRİ-nin çürüdüyünü, dağılmaq üzərə olduğunu görürdü. Vaxtı ilə Leninin gördüyü işi görərək Rusiyanı xilas etmək istəyirdi. Lakin bacara bilmədi.

Əsas məsələdən bir qədər kənara çıxdıq. Bir daha qeyd edirəm ki, 1988-ci ildə Azərbaycanda xalq hərəkatı başlayanda hələ 60-cı illərdən Əbülfəz bəylə tanış olan, onun mübarizəsindən xəbərdar olaraq dəstəkləyən adamlar və əsasən gizli təşkilatın üzvləri o dəqiqə xalq hərəkatına qoşuldular. Qısa müddətdən sonra həmin adamlar əksər rayonlarda aparıcı qüvvəyə çevrilərək, hərəkata başçılıq etməyə başladılar.

Beləliklə, Azərbaycanda uzun illərin əziyyəti ilə qurulmuş mexanizm işə salındı. Bu mexanizmdə aparıcı qüvvə olan həmin adamlar Əbülfəz bəyin Azərbaycan xalq hərəkatının lideri olduğunu bütün xalqa bəyan etdilər.

İQTİDAR BÖLÜMÜNƏ ÖNSÖZ

Bir məmləkətin padşahı ölkəni idarə edə bilmir. Məmləkət bütün sahələrdə günü-gündən geri qalmağa başlayır. Hər yeri rüşvət, aclıq və səfalət bürüyür. Məmləkətdə bir qrup adam bir yerə yığılır və fikirləşir ki, bu vəziyyətə daha dözmək olmaz, padşahı devirmək lazımdır.

Yığılıb çox ağıllı bir adamın yanına məsləhətə gedirlər. Uzun mübahisə nəticəsində padşah devrildikdən sonra onun məmləkətin padşahı olması barədə razılığa gəlirlər.

Aradan bir müddət keçəndən sonra köhnə padşahın yıxılmasında rolu olmuş adamlardan biri gəlir ki, məni vəzir vəzifəsinə təyin et. O birisi gəlir ki, məndən yaxşı vəkil olar. Üçüncüsü gəlir ki, pul saymağı bacarıram, məni xəzinədar təyin et.

Nə isə, hərə bir vəzifə isfəyir və padşah görür ki, bunların istəklərini yerinə yetirmək mümkün deyil. Bir gün köhnə padşahın taxtdan salınmasında iştirak etmiş adamları saraya dəvət edir. Onlar yığılından sonra deyir ki, sizi çağırmışam ki, bir məsələnin həllində mənə məsləhət verəsiniz. Mən istəyirəm ki, bu sarayın qarşı tərəfində bir məscid tikdirim.

Deyirlər ki, burada nə çətin iş var ki. Daşdı, qumdu, tökdür oraya, tikdir. Padşah soruşur ki, buraya yaxın heç yerdə nə daş, nə də qum yoxdur.

Deyirlər ki, at, eşşək arabalarını göndər, gedib gətirsinlər.

Padşah deyir: yaxşı, tutaq ki, atı, eşşəyi göndərdim, gedib daş, qum gətirdilər və biz bu məscidi tikib qurtardıq, axırda bəs o atı, eşşəyi neyləyim? Məscidin içinəmi yığım?

Deyirlər ki, ondan asan nə var? Burax, çıxıb getsinlər.

O zaman padşah deyir: "Elə isə, məndən nə istəyirsiniz? Haraya istəyirsiniz çıxıb gedin!"

İQTİDAR

1992-ci ilin may ayının 31-i idi. İsgəndərov İsfəndiyar (sonralar Ləl-Cəvahirat Fondunun direktoru) mənim iş yerimə gəldi və dedi ki, gedək bir, Bəyə baş çəkək.

Mən dedim ki, neçə bilək ki, Bəy bu dəqiqə haradadır?

Dedi ki, mən bilirəm, bu dəqiqə evdədir. Televiziyadakı çıxışından öncə istirahət edir.

Həmin gün Elçibəy Azərbaycan Televiziyasının birinci proqramı ilə çıxış edib, sonra da jurnalistlərin suallarına cavab verəcəkdi. Bu cür çıxışları prezidentliyə namizədlərin hamısı edirdi, bu gün isə Əbülfəz bəyin növbəsi idi.

Mənim iş yerim Elçibəyin yaşadığı evə çox yaxın idi, təxminən 300-400 metr arası vardı.

Biz Elçibəyin yaşadığı evə getdik. O, böyük qardaşı Almuradın evində qalırdı. Evdə bizi çox mehribanlıqla qarşıladılar və böyük otağa dəvət etdilər. Az keçməmiş Bəyin özü də gəldi və bizim aramızda çox qısa söhbət oldu. O, televiziyada olan proqrama gecikə bilərdi. Ona görə də evdən birlikdə çıxdıq. Maşına minərkən mənə dedi ki, saat 11.00-da (23.00) Prezident Aparatına gəl, səninlə işim var.

Deyilən vaxtda mən Prezident Aparatının 3 No-li giriş qapısının qabağında oldum. İlqar Qədirquliyev çölə çıxdı, məni çağırdı. Biz birlikdə üçüncü mərtəbəyə qalxıb bir kabinetə girdik. Sonralar mən bildim ki, bura Dövlət Katibi Pənah Hüseynovun kabinetini imiş. Vaxtilə KP MK-nin II katibi olan V.Polyaniçkonun oturduğu bu kabinet çox geniş və rahat idi. Kabinetdə Elçibəydən başqa Sabit Bağırov, Arif Hacıyev, Qabil Məmmədov və Qurban Məmmədov var idi. Mən hamı ilə görüşüb bir kənarda oturdum.

Mən gələndən təxminən 20 dəqiqə sonra Daxili İşlər naziri İsgəndər Həmidov içəri girdi. O, içəri girən kimi məni gördü və mənə çox əyri-əyri baxdı. Həmin anda mən İ.Həmidovun tabeçiliyində olan bir polis zabiti idim və onu görən kimi mütləq ayağa durmalı idim. Lakin onun baxışları xoşuma gəlmədi və özümü elə apardım ki, güya onu heç görmürəm. Bu an Elçibəyin nəzərindən qaçmadı və ayağa qalxaraq İ.Həmidovun qoluna girib mənim yanıma gətirdi və dedi ki, *"sizi tanış edim. Oktay bəy mənim çox əski dostumdur"*.

İ.Həmidov dedi ki, Bəy, Oktayla bizim yaxınlığımız yəqin ki, Sizin kindən daha qədim olar. Biz 20 ildən çoxdur yoldaşlıq edirik.

Həqiqətən də, İ.Həmidovla bizim çox yaxın münasibətimiz var idi. 20 ildən çox idi ki, biz tanış idik. Bir-birimizə həmişə çox hörmətlə yanaşmışdıq. Kabinetə girəndə onun mənə əyri-əyri baxmasının səbəbi də aydın idi. Yəni, Nazir dövlətin üçüncü şəxsinin kabinetinə girir və orada yaxın günlərdə dövlətin birinci şəxsi olacaq adamla, özünün tabeçiliyində olan bir zabiti bir yerdə görür.

Birdən Elçibəy hamıya müraciət edərək soruşdu ki, *"Mühafizə İdarəsinə rəis vəzifəsinə kimlərin namizədliyi var?"*.

Cavablardan aydın oldu ki, bu vəzifəyə iki nəfərin (Qabil Məmmədovun və Ənvər Əhmədovun) namizədliyi var.

Elçibəy dedi ki, bir namizəd də mən verirəm. Yanımızda oturan Oktay bəyin də namizədliyi haqqında fikirləşin.

Bu zaman İ.Həmidov dedi ki, Qabil Məmmədovu mənə verin, o mənə lazımdır.

Yüngül müzakirədən sonra mənim Mühafizə İdarəsinə rəis təyin olunmağımı məqsədə daha uyğun gördülər. Pənah Hüseynov isə hüquq məsələləri üzrə dövlət müşaviri İxtiyar Şirinovu yanına çağırdı və ona dedi ki, biz Oktay bəyin Mühafizə İdarəsinə rəis təyin olunması qərarına gəldik. İndi onunla danış, işin texniki tərəfini həll etmək üçün nə lazımdırsa, onu elə.

İ.Şirinovla bizim uzun müddət idi ki, yaxın münasibətimiz var idi. O da bu məsələyə müsbət münasibətini bildirərək dedi ki, mən də Oktay bəyi çox yaxşı tanıyıram və belə hesab edirəm ki, onun Mühafizə İdarəsinə rəis təyin olunması çox düzgün qərardır.

Sonra mənə dedi ki, sabah saat 10.00-da mənim yanımda ol, sən təyin olunma məsələnlə məşğul olaq.

Bu sözlərdən sonra orada bugünlük mənə aid bir iş olmadığını görüb, icazə alaraq, hamı ilə xudahafizləşib çıxdım. Səhəri gün saat 10-da mən İ.Şirinovun kabinetində idim. O, mənim təyinin haqqında olan fərmanı hazırladı və lazımı imzaları topladıqdan sonra mənə dedi ki, səni artıq təbrik etmək olar. İndi sən burada gözlə, aparım İsa bəy də fərmana qol çəksin, get işə başla.

Həmin dövrdə İsa Qəmbər Azərbaycan Ali Sovetinin sədri idi və prezident səlahiyyətlərini icra edirdi.

İxtiyar Şirinovun qayıtmağı bir saatdan çox çəkdi. O, içəri girən kimi gördüm ki, əhvalı bir qədər korlanıb. Mənə dedi ki, sən məsələni bir qədər ləngiyir. Get gözlə, mən özüm səni çağıracağam.

Bu hadisədən on gün sonra iş yerinə mənim yanıma Kamil Vəliyevlə Vaqif Hüseynov gəldilər və Kamil bəy mənə dedi ki, Bəy xəbər göndərmiş, yaxın dostları evə çağırır. Deyib ki, ola bilər sonra bu cür imkanlarımız olmasın. O zaman Elçibəyin seçkidə qalib gələcəyi artıq kimsədə şübhə doğurmurdu.

Axşamüstü idi və biz birlikdə Elçibəyin yaşadığı evə getdik. Orada bizdən başqa da qonaqlar var idi.

Biz təxminən on nəfər idik və səhərə qədər oturub söhbət etdik. Əski günləri yada saldıq və hansı məsələdən söhbət düşürdüsə, orada mütləq yada rəhmətlik Vidadi Məmmədov düşürdü. İlk yada düşən əhvalatlardan biri də aşağıdakı idi:

70-ci illərin axırlarında bir yay günü idi. Gecə saat üçə qalmışdı. Kamil Vəliyev, Vidadi Məmmədov və mən bulvarda çayxanada oturmuşduq. O zaman səhərə qədər işləyən çayxanalar var idi. Vidadi dedi ki, gedək bir Bəyə baş çəkək. Kamil dedi ki, bu saat yatmış olar. Mən dedim ki, çətin yatsın. O bütün yazı-pozu işlərini gecəyə saxlayır.

Biz maşına minib Bəyin yaşadığı evə gəldik. Qapını döydük. Qapını açan Bəyi biz gecə vaxtı üçün çox qeyri-adi vəziyyətdə gördük. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, gecə saat üç idi. Bəyin əynində həmişəki kimi qara kostyum, ağ köynək və qalstuk var idi. Rəhmətlik Vidadi hamıyla zarafat edərdi və o yeganə adam idi ki, zarafatları hamı tərəfindən qəbul olunardı. Bəyin geyimini görən Vidadi ona dedi ki, Bəy, belə görürəm prezident olmağa hazırlaşsınız.

Həmin gecə, yəni 1992-ci ilin iyun ayının 12-dən 13-nə keçən gecə sabaha qədər biz keçmiş günləri yada saldıq, güldük, əyləndik.

Səhər təzdən xudahafizləşib hərə öz işinə getdi. Bir neçə saat sonra Azərbaycan Dövlət Seçki Komissiyasının sədri Cəfər Vəliyev televiziya çıxış edərək, Əbülfəz bəyin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməsi haqqında Seçki Komissiyasının məlumatını əhaliyə çatdırdı.

İyun ayının 17-də Elçibəy Milli Məclisdə düzənlənən rəsmi andiçmə mərasimindən sonra, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi fəaliyyətə başladı.

İyun ayının 28-də Yasamal rayon polis idarəsinin rəis müavini Çingiz Məmmədov mənə zəng edib dedi ki, sabah saat 10-da Prezident Aparatında İxtiyar Şirinovun yanında olmalısən.

Ayın 29-u saat 10-da İ.Şirinov məni qəbul edib dedi ki, sən hələlik mühafizə idarəsində rəis müavini kimi işə başlamalısan. Prezident bu cür qərara gəlib. Sənin fikrin nədir?

Mən dedim ki, Prezident necə məsləhət bilir, elə olsun.

Bu qısa söhbətdən sonra İ.Şirinov mənim təyin olunmam üçün lazım olan sənədləri və imzaları toplamağa başladı. Sərəncam hazırlandı və təxminən saat üçü bir az keçmiş Prezident tərəfindən imzalandı. İ.Şirinov idarənin rəisi general Vaqif Axundovu yanına çağırıb məni təqdim etdi. Mən həmin gündən işə başladım. İlk öncə idarənin əsasnaməsi, strukturu və vəzifə bölgüsü ilə tanış oldum. Mənə aydın oldu ki, təyin olduğum vəzifə bölgüyə görə, ancaq inzibati binaları, evləri, istirahət yerlərini və qarajları mühafizə edən polis nəfərlərinə nəzarət etməlidir. Ona görə də Prezidentin yaxın mühafizəsi ilə bağlı məsələlər və səfər zamanı Prezidenti müşayiət etmək mənim vəzifəmə aid deyildi.

Mən də təyin olduğum vəzifəyə uyğun olaraq, sakitcə öz işimlə məşğul olur, inzibati binaları, qarajları, istirahət evlərini gəzir, mühafizə nöqtəyi-nəzərindən müayinə edir və çatışmamazlıqları aradan qaldırmaq üçün tədbirləri görürdüm.

Təxminən bir ay mənim işim bu şəkildə davam etdi və bir şənbə günü Prezidentin köməkçisi rəhmətlik Gülşad Zərbəliyev mənə zəng etdi və dedi ki, Prezident səni çağırır, tez iqamətgaha gəl. Mən cəld iqamətgaha getdim.

Əbülfəz bəy məni çox mehribanlıqla qarşıladı. İqamətgahın həyatında bir neçə çox yüksək vəzifəli şəxs olmasına baxmayaraq, o mənimlə qucaqlaşib öpüşdü və hamıya elan etdi ki, Oktay bəy mənim 30 illik dostumdur.

Sonra kənara çəkilib bir qədər söhbət etdik. O, soruşdu ki, bəs sən hardasan, niyə heç görünmürsən?

Cavab verdim ki, vəzifə bölgüsünə görə hərəkət edirəm və inzibati binalara, evlərə və bu kimi yerlərə nəzarət edirəm.

O dedi: səni ona görə buraya gətirmişəm ki, daima mənim yanımda olasan. Gedin sənədlərdə lazımı dəyişiklikləri edin. Bundan sonra sən, daima mənim yanımda olmalısan.

Bizim aramızda keçən bu söhbəti Mühafizə İdarəsinin rəisi Vaqif Axundova da dedim və biz işi Prezidentin istədiyi kimi planlaşdırdıq.

Oktyabr ayının 9-da Bakı şəhərində Azərbaycan Ordusunun yaranmasının ildönümü münasibəti ilə hərbi parad keçirildi. O zaman Rəhim Qaziyev sürətlə Müdafiə Nazirliyini vaxtilə xalq hərəkətinin əleyhinə Moskvanın tərəfində olmuş adamlarla doldurmağa başlamışdı. Paradın hazırlanması və keçirilməsində yaxından iştirak edən bu şəxslərdən hər şey gözləmək olardı. Hər cür gözlənilməz hadisənin qarşısını almaq üçün, biz, lazımi profilaktik tədbirlər hazırlamışdıq.

Bəzi xarici dövlətlərin nümayəndələrinin də iştirak etdiyi hərbi parad çox yüksək səviyyədə keçdi.

Paraddan sonra Elçibəy qonaqları aşağıda hazırlanmış çay masasına dəvət etdi. Cəld çölə çıxanda gördüm ki, mühafizə işçilərindən biri sürətlə mənə tərəf gəlir. Mənə çatan kimi dedi ki, meydan adamlarla dolub, prezidenti tələb edirlər. Mən tez tribunaya qalxdım və anlaşılmaz bir vəziyyət gördüm. Beş dəqiqə əvvəl bom-boş olan meydan tam əvvəlki illərin mitinqləri kimi ağzına qədər dolu idi.

Sonra məlum oldu ki, adamlar paradı izləmək üçün meydanın hər tərəfinə yığılmış və parad bitən kimi meydana dolmuşlar.

Mən aşağı düşüb vəziyyət haqqında Prezidentə məruzə etdim. O, cəld ayağa qalxaraq, qonaqlardan beş dəqiqəlik üzr istəyib yuxarı qalxdı. Meydanı doldurmuş xalq onu çox böyük, sevinclə qarşıladı.

Elçibəy bir neçə dəqiqə çıxış edəndən sonra meydana yığılmış adamlardan üzr istəyib aşağı, qonaqların yanına endi.

Mən ilk dəfə idi ki, xalqın öz rəhbərinə olan böyük sevgisinin şahidi olurdum. Sanki şoka düşmüşdüm. Sonralar uzun müddət bu səhnənin təsiri altında oldum.

1992-ci il sentyabr ayının 2-ci yarısında dünyanın böyük siyasətçilərindən biri olan Marqaret Tetçer Bakıya iki günlük səfərə gəldi. Prezident bu səfərə çox ciddi yanaşdı. Dəmir Ledinin bu səfərinin Azərbaycan üçün çox əhəmiyyətli olacağını deyirdi. Azərbaycan prezidenti Elçibəylə Tetçerin təkbətək görüşü üçün 40 dəqiqə vaxt nəzərdə tutulmuşdu. Ancaq görüş bir saat əlli dəqiqə çəkdi. Səhərisi gün saat 12-də xanım Tetçeri iqamətgahından yola saldıq. O, əvvəl Bakı Şəhəri İcra Hakimiyyətində olan görüşdə iştirak edib, sonra hava limanına gedəcəkdi.

İqamətgahdan yola salmazdan əvvəl mən Marqaret Tetçerin mühafizə rəisindən soruşdum ki, xanım Tetçer bizim ölkə və adamları haqqında nə fikirdədir?

Cavab verdi ki, aramızda çox geniş söhbət olmayıb. Ancaq bir onu dedi ki, bunların prezidentləri çox ağıllı adamdır.

Tetçerin iqamətgahdan yola salınma mərasimini izləmək üçün gələn jurnalistlərin içində ANS-in nümayəndələri Mirşahin və Vahid Naxış da vardı. Dəmir Ledi yola salındıqdan sonra onlar Prezidentdən qısa bir müsahibə üçün icazə istədilər. Prezident razılaşdı. Müsahibənin mövzusu rəhmətlik Çingiz Mustafayevə Milli Qəhrəman adının verilməsi məsələsi ilə bağlı idi.

Müsahibə bitdikdən sonra, Elçibəy onlara dedi ki, indi də mənim sizinlə söhbətim var. Kameranı bağlayın, mənə qulaq asın. Mən bu söhbəti bir prezident kimi yox, sizdən daha yaşlı və təcrübəli bir vətəndaş kimi etmək istəyirəm və istəyirəm ki, mənim məsləhətlərim haqqında fikirləşəsiniz. Mənə dəfələrlə sizdən şikayət ediblər. Hətta sizin kanalın bağlanması haqqında da məsələ qaldırıblar. Mən buna razı olmamışam və heç vaxt da imkan vermərəm ki, sizin kanal bağlansın. Çünki mən sizi Azərbaycanda demokratik jurnalistikanın təməlini qoyan adamlardan sayıram və sizə gələcək Azərbaycanda jurnalistikanın inkişafının təməlini qoyacaq adamlar kimi baxıram. İndi gələk sizə olan məsləhətimə. Öz verilişlərinizdə mənə tənqid edirsiniz və elə adamları ekrana çıxardırırsınız ki, o adamın özünün səviyyəsi, Azərbaycan xalqının ümumi səviyyəsindən çox aşağıdır (Burada Elçibəy konkret adamın adını çəkdi). Söhbət konkret məndən getmir. Siz həmişə fikirləşməlisiniz ki, biz Azərbaycan prezidentini tənqid edən material hazırlayırıq. Bu tənqid diqqət mərkəzində olacaq. Bunu vətəndaşlar izlədiyi kimi, xarici dövlət nümayəndələri və xarici qonaqlar da izləyirlər. Respublika rəhbərini tənqid edən o adamın səviyyəsinə, danışığına baxan hər hansı bir şəxs bu respublikanın özü haqqında nə fikirləşə bilər? Bu məsələlərə diqqət etməyi sizə məsləhət görürəm.

Əgər mənə tənqid etməyi çox istəyirsinizsə, mənim düşmənlərim var, gedin onlardan müsahibə götürün. Məsələn, Ayaz Mütəllibova mən heç vaxt düşmən kimi baxmamışam, onu həmişə bu xalqın oğlu kimi saymış və hörmətlə yanaşmışam. Lakin o mənə özünün düşməni kimi baxır. Gedin Moskvaya, ondan neçə saatlıq istəyirsinizsə müsahibə götürün. O, nə istəyirsə, qoyun mənim haqqımda danışsın və siz də gətirin öz proqramlarınızda verin.

Məsləhətimi sizə bir daha təkrar edirəm. Səviyyəsiz adamları ekrana çıxarıb Azərbaycan dövləti və onun rəhbərliyi haqda danışdırmayın.

Onların hər ikisi Elçibəyin fikri ilə razılaşdılar və xudahafizləşib getdilər.

Sonralar Marqaret Tetçerin Bakı səfəri Azərbaycan üçün çox əhəmiyyətli oldu. Bakı səfərindən az sonra ABŞ-a gedən xanım Tetçer Amerika qəzetlərinə, televiziya kanallarına verdiyi müsahibələrdə və Londona döndükdən sonra İngiltərə mətbuatında olan çıxışında da həmişə Azərbaycanın tərəfində olur, siyasi məsələlərin həllində əlindən gələni əsirgəməzdi.

1992-ci ilin axırlarından həm İngiltərə, həm də ABŞ-ın mövqeyində Azərbaycana qarşı bir isti yanaşma hiss olunmağa başladı. Hətta bütün münaqişə dövrü ərzində həmişə Ermənistanı dəstəkləyən Fransanın mövqeyində də yumşalma hiss olunurdu. Bütün bu məsələlərin həllində Marqaret Tetçerin Bakı səfərinin də müəyyən rolu olmuşdu.

1993-cü ilin may ayının ortalarında baş nazir Pənah Hüseynovun rəhbərliyi ilə Londona nümayəndə heyəti getmişdi. Həmin nümayəndə heyətinin tərkibində olan Cavanşir Əliyev səfərdən sonra mənə dedi ki, orada xanım Tetçer Azərbaycan nümayəndə heyətini öz evinə qonaq çağırırdı. Qonaqlığın sonuna yaxın bizə dedi ki, hamınız mənə diqqətlə qulaq asın və yadınızda saxlayın ki, Prezidentiniz çox ağıllı adamdır. Onun qədrini bilin.

Elçibəy dünyada Azərbaycanın imicini yüksəltmək üçün hər cür vasitədən istifadə edərək uğurlar qazanmağa başladığı bir zamanda Azərbaycanın bədxahları onu dünya miqyasında nüfuzdan salmaq üçün başqa bir əməl planlamışdılar.

Marqaret Tetçerin iqamətgahdan saat 12-də deyil, 13-də ayrılacağını düşünən bədxahlar Prezident Aparatı qabağında bir tamaşa hazırlamışdılar. Saat 13-də Prezident Aparatının qabağına beş ədəd yük maşını gəldi. Maşınların kuzovunda 18 ədəd eyni formalı və eyni qara rəngli parçaya bükülmüş tabut var idi. Eyni zamanda 100-150 adam peyda oldu və onlar Prezident Aparatına hücum etdilər. İçərilərində çox fəallıq göstərən 3 qız da var idi. Bu üç qızdan birinin anası hal-hazırda Millət vəkili və indiki iqtidarın etibar etdiyi adamlardan biridir. Yığılan adamların içərisinə nəzər salan kimi təşkilatçılar diqqəti cəlb edirdilər.

Mən işçilərin bir nəçəsinə adamların arasına qarışmasını və tabut sahiblərini tapmasını tapşırıdım.

Uzun axtarışdan sonra bir yaşlı kişi və qadın tapıldı. Mən onlardan bu şəhidi niyə Şəhidlər Xiyabanı əvəzinə buraya gətirdiklərini soruşdum. Dedilər ki, nə bilək, a bala, heç göz açma bildik ki. Bir də gördük tabutu qara parçaya bükdülər, maşına yüklədilər, bizi də götürüb buraya gətirdilər.

Bu zaman mənə məlumat gəldi ki, tabutların əksəriyyəti boşdur. Camaat da artıq sakitləşmişdi. Təşkilatçılar oradan uzaqlaşdı müxtəlif yollarla Yasamal rayonunun keçmiş Xalq Nəzarəti Komitəsi sədrinin evinə tərəf gətirdilər. Toplantı həmin evdə olmalı idi. Xuliqanlıq edən bir neçə nəfər isə Səbəyil rayon Polis İdarəsinin əməkdaşları tərəfindən yaxalanmışdı.

Tabutların çoxunun boş olması barədə mənə daxil olmuş məlumatı birbaşa Elçibəyə çatdırdım. Tabutların açılması üçün icazə istədim.

Dedi ki, biz əgər 100% hansı tabutun boş olduğunu bilsək, onda açmaq olardı. İndiki halda əgər biz tabutu açarkən içindən şəhid çıxarsa, bu daha böyük biabırçılıq olar. Ona görə də qətiyyətlə tabutların açılmasına icazə verməyin.

Bu hadisədən müəyyən müddət keçmişdi. Bir gün Respublika Sarayında tədbir keçirilirdi. Rəhim Qaziyev, İsgəndər Həmidov və mən istirahət otağında oturub çay içirdik. Söhbət əsnasında Rəhim dedi ki, tabutları Prezident Aparatının gabağına gətirilmiş 18 nəfərdən 6-sı heç ölməyib, hal-hazırda Beyləqanda hərbi hissədə xidmət edirlər.

O zaman bu tamaşa Azərbaycanın bədxahları tərəfindən Marqaret Tetçer üçün hazırlanmışdı.

Marqaret Tetçerin Bakı səfərindən təxminən 10-15 gün keçmişdi. Bir gün İ.İsgəndərov mənim yanıma gəldi və dedi ki, bir qadın onun bir tanışından 500,000 rubl pul alıb və söz verib ki, ona GAZ-31 markalı maşın almasına kömək edəcək. Guya bu qadın Prezident Aparatında işləyir və Dövlət katibi P.Hüseynovun tələbə yoldaşdır.

Mən İsfəndiyara dedim ki, o adamı çağır gəlsin bir söhbət edək.

İsfəndiyarın tanış gəldi və söhbət əsnasında mənə aydın oldu ki, bütün hadisə Prezident Aparatının qəbul otağında baş verib. Mən qəbul otağına gündüzlər posta çıxan polis nəfərini yanıma çağırdım və "onun belə bir qadını tanıyıb-tanımadığını soruşdum. O dedi ki, tanıyıram. Arabir qəbul otağına gəlir. Ona tapşırıdım ki, bir də gələndə mütləq mənə məlumat ver.

Təxminən bir həftə keçmiş iqamətgahın həyətində P.Hüseynovla rastlaşdım. O mənə dedi ki, Prezident Aparatının ətrafında bir qadın peyda olub, camaata fırlıdaq gəlib pullarını alır, niyə bir tədbir görmürsünüz? Özü də hamıya mənimlə və Arif Hacıyevlə tələbə yoldaşı və çox yaxın olduğunu deyir.

Dedim ki, Pənah bəy, məlumatımız var. Yəqin ki, yaxın günlərdə bizim işçilər onu yaxalayacaqlar.

Bu söhbətdən bir neçə gün sonra mən məlumat aldım ki, həmin qadın qəbul otağında olub, lakin postda olan polis nəfəri mənə məlumat verməyib.

Mən 1-ci şöbənin müfəttişini yanıma çağırdım (adı, soyadı yadımda deyil). Ona vəziyyəti izah etdim. Göstəriş verdim ki, bundan sonra daima qəbul otağını nəzarətə götürsün. Bu məsələ postda duran polis nəfərindən də gizli saxlanılsın.

O mənə dedi ki, həmin qadını mən də üzdən tanıyıram. Arxayın olun, gələn kimi Sizə məlumat verərəm.

Bundan bir neçə gün sonra qadın qəbul otağına gəlir, baş leytenant o dəqiqə məni axtarır, lakin tapa bilmir. Tez idarənin rəisi general Vaqif Axundova zəng vurur (V.Axundova bu əməliyyat barədə qabaqcadan məlumat vermişdim) və deyir ki, Oktay bəyin mənə tapşıracağı qadın gəlib buradadır. Axundov ona göstəriş verir ki, orada saxlayın, mən bu dəqiqə gəlirəm. Özü cəld qəbul otağına gedir və növbətçiyə məni tapıb məlumat verməsini tapşırır.

Mən gəlib çatanda artıq işin əsas hissəsi qurtarmışdı. Vaqif Axundov qəbul otağına gələn kimi qadını Mühafizə İdarəsinə aid otağa dəvət edir, ondan soruşur ki, siz kimsiniz və burada nə edirsiniz?

Qadın cavab verir ki, vətəndaşam, qəbula gəlmişəm.

- Kimin qəbuluna gəlmisiniz? - Dövlət katibi Pənah Hüseynovun.

- Niyə Pənah Hüseynovun? Yəni sizin probleminiz o qədər böyükdür ki, o işlə mütləq Dövlət katibi məşğul olmalıdır?

Qadın cavab verir ki, o məni çox yaxşı tanıyır. Biz Universitetdə bir yerdə oxumuşuq. Mən bilirəm ki, bir tələbə yoldaşı kimi o mənə mütləq kömək edər.

Bu vəziyyətdə Axundov ona deyir ki, elə isə gəlin mən Sizi P.Hüseynovun yanına aparım. Zəng etməyə ehtiyac yoxdur.

Əvvəlcədən böyük müfəttişi P.Hüseynovun yanına göndərir və xahiş edir ki, Pənah bəy iki nəfər adam çağırınsın, çıxıb onlarla birlikdə vestübüldə dayansın. Sonra qadınla birlikdə Prezident Aparatına girərək 3-cü mərtəbəyə qalxır. Vestübüldə iki nəfərlə dayanıb söhbət edən P.Hüseynovun yanından iki dəfə o yan-bu yana keçəndən sonra qadından soruşur ki, sən tələbə yoldaşın kim idi. Qadın deyir ki, P.Hüseynov.

Axundov soruşur ki, bəs niyə tələbə yoldaşına salam vermirsən?

Qadın deyir ki, hanı, apardınız ki yanına, salam da verim?

O zaman Axundov deyir ki, P.Hüseynov o dayanan adamdır və iki dəfə səninlə onun yanından keçmişik. Sonra Pənah bəy onları kabinetə dəvət edərək Axundova deyir ki, mən bu qadını birinci dəfədir ki, görürəm. Aparın qanun necə tələb edirsə, o cür hərəkət edin.

Bu vaxt mən də gəlib çatdım. Biz qadını yenidən aşağı otağa gətirdik. Sonra Səbayıl Rayon Polis İdarəsindən əməliyyat qrupu çağırıldı. Əməliyyatçılar gələndən sonra qadının çantasından 430,000 rubl pul (o zaman üçün çox böyük məbləğ idi), bir bıçaq, bir yekə alışqan, tapança, Prezident Aparatının qəbul otağına aid vizit kartları çıxdı.

Qadını əməliyyatçılar təzə dindirməyə başlamışdılar ki, iki nəfər zərərçəkən öz ayağı ilə gəlib çıxdı. Əməliyyatçılar hadisəni protokollaşdırıb, qadını və zərər çəkənləri də götürüb Səbayıl Rayon Polis İdarəsinə getdilər.

Aslanova familiarı bu qadın ilə əlaqədar qəbul otağı üzərindəki nəzarəti bir neçə gün saxladıq. Bu müddət ərzində daha 17 nəfər zərərçəkəni müəyyənləşdirib Səbayıl Rayon Polis İdarəsinə təhvil verdik.

Yuxarıda birillik Elçibəy iqtidarı dövründə baş vermiş onlarca bu kimi hadisələrdən müxtəlif istiqamətli ikisi haqqında məlumat verdim. Buraya çörək mağazaları və avtobuslara pul verilərək xüsusi tapşırıqlarla göndərilən yaşlı adamlarla bağlı misalları, Elçibəyə qarşı Gəncə,

Tərtər rayonlarında düzənlənən sui-qəsd cəhdini, Gəncədə baş vermiş Tamara məsələsini (bu barədə daha sonra geniş məlumat verəcəyəm) və bu kimi onlarla məsələni daxil etmək olar.

Bütün bu hadisələr eyni mərkəzdə planlaşdırılır, Elçibəy iqtidarını əhalinin gözündən salmaq, onların dövləti idarə etməyə layiq olmadıqlarını, səriştəsiz olduqlarını sübut etməyə xidmət edirdi.

Eyni zamanda iqtidarın bütün sahələrində olan həqiqi uğurlar onları daha da quduzlaşdırır və daha da ağır tədbirlərə əl atmağa vadar edirdi. Ən dəhşətli isə orası idi ki, bütün bu düşməncəsinə qurulan tədbirlərdə təkcə Rusiya və İran kəşfiyyatı tərəfindən yönəldilən təşkilatlar və mətbuat deyil, özünü tam demokratik qüvvə və hətta ana müxalifət elan edən partiyanın adamları da iştirak edirdi.

Bir şey həqiqətdir ki, Elçibəy iqtidarında hakimiyyətin əvvəlində bir neçə səriştəsiz kadr var idi. Lakin bir neçə aydan sonra bu adamlara və ümumiyyətlə iqtidara səriştəsiz demək mümkün deyildi. Çünki hakimiyyətin bütün strukturları artıq normal şəkildə işləməyə başlamışdı. Üstəlik, bu iqtidarın kadrlarının əksəriyyəti çox namuslu adamlar idi, özünü büsbütün millətə həsr etmişdi. Mən belə hesab edirəm ki, hətta səriştəsiz belə olsa, namuslu, vətənpərvər bir iqtidar çox səriştəli, lakin millət haqqında yox, ancaq özü haqqında düşünən, öz şəxsi mənafeyini hər şeydən üstün tutan bir iqtidardan min dəfə xeyirlidir. Mənim bu fikrimi yaşadığımız son beş il çox açıq şəkildə sübut etdi.

1992-ci il oktyabr ayının 28-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Əbülfəz Elçibəyin Türkiyə Cumhuriyyətinə səfəri başladı. Səfər iki mərhələdən ibarət idi. Birinci mərhələdə oktyabr ayının 28-dən 31-nə kimi Türkiyənin paytaxtı Ankara şəhərində Türk Dövlətlərinin Zirvə Toplantısı keçiriləcəkdi. Bütün Türk cumhuriyyətlərinin dövlət başçılarının iştirak etdiyi bu Zirvə Toplantısı həm də əlamətdar bir günə, Türkiyə Cumhuriyyətinin qurulmasının 69-cu ildönümünə təsadüf edirdi. Qonaq gələn bütün nümayəndə heyətləri də bu bayram təntənələrində iştirak edirdi.

Səfərin ikinci mərhələsi oktyabr ayının 31-dən noyabr ayının 4-nə kimi Azərbaycan Prezidenti Əbülfəz Elçibəyin Türkiyə Cumhuriyyətinə rəsmi səfərindən ibarət idi. Əvvəlcədən qeyd edim ki, bütün səfər boyu Türkiyə Cumhuriyyətinin VIII Cümhurbaşkanı rəhmətlik Turqut Özal Elçibəyi şəxsən müşayiət edirdi.

Səfərin proqramı çox qısa idi və biz həddən artıq çox işləməli olurduq. Türkiyə vətəndaşlarının Elçibəyə olan sevgisi və marağı bizi daha çox işləməyə vadar edirdi. Çünki getdiyimiz hər yerdə o dəqiqə çoxlu adam toplanırdı. Hamı onu yaxından görmək, səsini eşitmək, ona toxunmaq istəyirdi.

Səfər haqqında geniş yazmaq istəmirəm. Niyyətim səfərlə bağlı bir neçə hadisəni nəzərinizə çatdırmaqdır.

28 oktyabr 1992-ci ildə saat 15-də biz Bakı hava limanından qalxıb saat 15.30-da (Azərbaycanla Türkiyə arasında iki saat vaxt fərqi vardı) Ankara hava limanında yerə endik.

Ankara hava limanında Azərbaycan Prezidenti Əbülfəz Elçibəyi qarşılamaq üçün Türkiyə Cumhuriyyətinin Cumhurbaşkanı Turqut Özalın başçılığı ilə nümayəndə heyəti gəlmişdi. Hava limanının həm içərisində, həm də əşiyində həddindən çox adam var idi. Rəsmi mərasimdən sonra Elçibəy Turqut Özalla vertolyota minib Çankayaya getdilər. Çankaya Ankara şəhərinin bir rayonudur və bu rayonun ərazisində hasara salınmış böyük bir yer var. Türkiyə dövlət başçılarının hakimiyyətdə olduqları dövrdə həm yaşayış, həm də iş yerləri bu ərazidə yerləşir.

Biz nümayəndə heyətinin qalan üzvləri ilə maşınlara minib şəhərə tərəf yola düşdük. Sonndan ikinci durmuş maşına mən, Vaqif Axundov və Ədalət Məmmədov minmişdik. Hava limanından yola çıxan kimi ora toplaşan adamlar bizim maşını saxladılar və bir neçə qoyunu maşının qabağına çəkib qurban kəsmək istədilər. Maşının içərisinə baxan adamlardan biri qəflətən qışqırdı ki, saxlayın, kəsməyin, Elçibəy bu arabada yoxdur. Sonra bizim maşını buraxıb növbəti maşını saxladılar. Biz bir qədər gedəndən sonra gördük ki, buraya Elçibəyi qarşılamaq üçün çox böyük bir izdiham toplanmışdır.

Bizi Ankaranın mərkəzində yerləşən "Hilton" otelində yerləşdirdilər. Proqram çox sıx idi. Nəfəs almağa belə imkanımız yox idi.

Ayın 30-u axşam Cumhurbaşkanı mərhum Turqut Özal qonaq gəlmiş dövlət başçılarının şərəfinə ziyafət verəcəkdi. Mən bir az xəstə olduğuma görə, bu tədbirə getməyib oteldə qaldım. Oktyabr ayının 28-dən 31-nə kimi bizim qaldığımız "Hilton" hotelində almanların "Bavariya" pivə bayramı keçirilirdi. Hotelin girişindən sağ tərəfdə böyük bir zal vardı və almanlar bayramı orada keçirirdilər. Onların qonaqları əsasən 25 yaşına qədər olan cavanlar olurdular. Ayın 30-da isə bayrama həddindən çox cavan toplanmışdı.

Bizim nümayəndə heyəti Turqut Özalın verdiyi ziyafətdən təxminən saat 20-də dönməli idi. Bu barədə də mənə 20-25 dəqiqə öncə təsəvvürlə (ratsiya ilə) xəbər verəcəkdilər. Mən Türkiyə tərəfindən Elçibəyin mühafizəsində iştirak edən Şenolla bərabər birinci mərtəbədə vestibüldə oturmuşdum. Gecə saat 11.30 idi. Pivə bayramından çıxan cavanlar vestibülə toplaşaraq oteli tərk etmirdilər. Onların sayı təxminən 150-200 nəfər idi. Əksəriyyəti içmiş vəziyyətdə idi. Mən narahat olmağa başladım və Şenola dedim ki, bizim tədbirlərdə iştirak edən polisləri çağır, onlara təlimat verək ki, vestibülü boşaltsınlar, bir qədər sonra Elçibəyin otelə dönməsi gözlənilir. O, cavab verdi ki, bura demokratik bir dövlətdir. Bu adamlar da bu dövlətin vətəndaşlarıdır və heç kim onlara "buradan çıxın gedin" deyə bilməz. Qətiyyənlə narahat olma, bizim adamlar öz işlərini bilirlər və hər şey öz qaydasında olacaq.

Bizim bu danışığımızdan təxminən 20 dəqiqə sonra Elçibəy və onu müşayiət edən şəxslər otelə gəldilər. O, otelə girən kimi vestibüldə toplanmış cavanlar arasında qaynaşma başladı. Onlar "Elçibəy, Elçibəy" deyərək qışqıraraq əl çalmağa başladılar. Bu mənzərəni görə Elçibəy həmin cavanlara tərəf gedərək, onların içərisinə girdi. Bu anda Elçibəyin ətrafını sarmış cavan oğlanlar və qızlar sevinc içərisində qışqırmağa başladılar. Hamı çaş-baş qalmışdı. Türkiyə Cumhuriyyətindən olan mühafizəçilər də özlərini itirmişdilər. Biz çox çətinliklə Prezidenti onların arasından çıxara bildik.

Elçibəy yuxarı, öz iqamətgahına qalxan kimi, təxminən bir neçə dəqiqənin içində həmin cavanlar da dağılıb getdilər və biz başa düşdük ki, bunlar Elçibəyin gələcəyini bilib onu gözləyirmişlər.

Noyabr ayının 2-də bizim heyətə Türkiyə Prezidenti T.Özal da kiçik bir heyətlə qatıldı və biz "Boing" markalı uçaqla Ankara-Kayseri-İzmir marşrutu ilə hərəkətə başladıq.

Protokola görə, biz Kayseri hava limanında yerə enməli, 18 km.-lik məsafəni qət edərək Kayseri Universitetinə getməli, orada Elçibəyə universitetin fəxri elmlər doktoru adı verilməsi ilə əlaqədar təşkil olunmuş tədbirdə iştirak etməli idik. Tədbir başa çatdıqdan sonra hava limanına dönərək, İzmir səhərinə uçmalı idik. Bütün bu tədbirin keçirilməsi üçün protokola görə 2 saat vaxt ayrılmışdı. Bəri başdan onu da qeyd edim ki, təkcə hava limanından Universitetin binasına qədər olan məsafəni qət etməyə 2 saatdan çox vaxt sərf etdik. 500 000-ə yaxın əhalisi olan Kayseri şəhərində həmin gün Elçibəyi qarşılamağa şəhərin əhalisinin sayından 2 dəfə çox adam çıxmışdı. Hava limanından Universitetin binasına qədər olan bu 18 km.-lik yolda adam əlindən tər pənməyə imkan yox idi. Demək olar ki, hər 50 metrədən bir Elçibəyin və rəhmətlik T.Özalın mindiyi maşın saxlanılır və qurban kəsilirdi. Mühafizə işçiləri maşını mühasirəyə alaraq piyada, bəzən də qaçaraq gedirdilər. Onlarla öküz, dana, yüzlərlə qoyun qurban kəsilirdi Əbülfəz Elçibəyin ayaqları altında.

Kaysəri səhərinə yaxın bölgələrdən gəlmiş çox sayda adamlar əllərində yaşadıkları şəhərlərin adları olan və Elçibəyi salamlayan plakatlar tutmuşdular. Yozgat, Niğde, Adana, Nevşehir, Sivas, Malatya və Aksaray şəhərlərinin adları olan plakatlar daha çox idi.

Kök, ağır adam olmasına baxmayaraq, rəhmətlik T.Özal da bu yolu maşının içində, ayaq üstə duraraq getməyə məcbur oldu. Özümü nə qədər saxlamağa çalışdımsa, mümkün olmadı. Universitetin giriş qapısının ağzında Elçibəylə bizim baxışlarımız toqquşdu. Hiss etdim ki, onun gözləri dolub, özünü zorla saxlayır. Mən isə gözlərimdəki sevinc yaşlarını saxlaya bilmirdim. Biz Universitetin akt zalına daxil olduq.

Orada olan adamlardan soruşdum ki, Kayserinin əhalisindən çox bu qədər adam buraya haradan yığılıb?

Dedilər ki, bir neçə gündür Elçibəyin bu gün buraya gələcəyi məlumdur. Ona görə əlraf şəhərlərdən və kəndlərdən onu qarşılamaq üçün buraya yığılıblar.

Universitetin akt zalında ayaq üstə durmağa yer yox idi. Əvvəlcə Universitetin rektoru çıxış edərək, fəxri doktor diplomunu Elçibəyə təqdim etdi. Sonra isə Elçibəy və Turqut Özal çıxış etdilər.

Bir məsələni qeyd edim ki, Elçibəyin Kayseri Universitetində etdiyi çıxış mənim indiyə qədər eşitdiyim ən güclü çıxışlardan biri idi.

Mərasim bitdikdən sonra hava limanına tərəf yola düşdük və gələndə bizi qarşılayan xalq, gədəndə də həmin şəkildə yola saldı.

Mən tarixdə bir neçə böyük qarşılama hadisəsi bilirəm. Məhəmməd peyğəmbərin Məkkəyə qayıtması, Napoleonun sürgündən Parisə dönərkən qarşılınması buna misal ola bilər.

Bu misalları gətirərkən mən Elçibəyi yuxarıda adları çəkilən şəxsiyyətlərlə qarşılaşdırmaq, müqayisə etmək, eyniləşdirmək fikrindən uzağam. Qəti şəkildə əminəm ki, Elçibəyin Kayseridə qarşılınma mərasimini görənlər hər bir şəxs (onun Elçibəyə münasibətindən asılı olmayaraq) mənim yazdıqlarımın həqiqət olduğunu təsdiq edər.

Bizim ən böyük bədbəxtliyimiz onda idi ki, bu səfər barədə Azərbaycan xalqına heç bir məlumat verilmədi. Ümumiyyətlə, Elçibəyin Türkiyə səfəri zamanı çəkilmiş 3 ədəd video kasset radio-televiziya komitəsinin arxivində toz basaraq qaldı və mənə məlum olduğuna görə, sonradan Babək Hüseynoğlu'nun vaxtında müəmmalı şəkildə yoxa çıxdı.

1996-cı ildə Azərbaycan televiziyası ilə H.Əliyevin Naxçıvan səfərinə baxırdım. Birdən beynimə qəribə bir fikir gəldi. H.Əliyevin bu səfəri Elçibəyin Kayseri səfərinə çox bənzəyirdi. Sadəcə fərq onda idi ki, Bəyin səfəri zamanı hadisələr öz axarı ilə gedir və təbiiyyətlə, insanlar isə öz səmimiyyəti ilə diqqəti cəlb edirdi. Lakin H.Əliyevin Naxçıvan səfərində rejissor əli açıq-aydın hiss olunurdu və mənə elə gəldi ki, həddindən artıq güclü imkanlar verilmiş bu rejissor 100 faiz Əbülfəz Elçibəyin Kayseri səfərinin video kassetinə baxıb.

Noyabr ayının 2-ni biz İzmirdə keçirdik. 3-ündə günortadan sonra İstanbula uçduq. İstanbulda bizi "Çırağan Sarayı"nda yerləşdirdilər. "Çırağan Sarayı" kompleksi bir nağıldır. Bu nağılın təsiri altından çıxmağa macal tapmamışdıq ki, bizi "Dolmabahçe Sarayı"na T.Özal tərəfindən Ə.Elçibəyin şərəfinə verilən ziyafətə dəvət etdilər və burada Türkiyənin möcüzələrindən daha biri ilə tanış olduq. Ziyafət masasında mən Türkiyə Prezidentinin mühafizə işçiləri ilə birlikdə oturmuşdum. Sarayın gözəlliyi məni valeh etmişdi. Qətiyyənlər yemək yeyə bilmirdim, fikrim-zikrim sarayda idi. Öz-özümə fikirləşirdim ki, cəmi bir neçə saat bu sarayda olacağıq. Həmin vaxtı da yeməyə sərf etmək günahdır. Yeməyi hər zaman yemək olar, bu saraya doyunca baxmaq lazımdır.

T.Özalın mühafizə rəisi Musa mənə danışdı ki, son on ildə bu saray ziyafət üçün ikinci dəfədir ki, açılır. Birinci dəfə ABŞ prezidenti C.Buşun şərəfinə burada ziyafət verilib. İkinci dəfə də saray ziyafət üçün bu gün açılıb. Musa danışdı ki, o zaman T.Özal C.Buşdan kredit istəmişdi və Buş bu sarayı görəndən sonra zarafatla demişdi ki, belə bir sarayı olan dövlət dünyanın ən varlı dövlətidir və o dövlətin borc istəməyə haqqı yoxdur.

Ziyafətin sonuna yaxın çox təsiredici bir hadisə baş verdi. Bütün gecə boyu öz gözəl mahnıları ilə ziyafəti şənəndirən müğənni qadın növbəti mahnını oxumağa başlayanda, səhnədən düşərək yavaş-yavaş Elçibəylə T.Özala yaxınlaşdı. Onlar yuxarı başda yanaşı oturmuşdular və birdən Elçibəyin qabağında diz üstə çökərək mikrofonu onunla özü arasında tutdu və onlar birlikdə Əhməd Cavadın sözlərinə yazılmış "[ÇİRPİNİRDİ QARA DƏNİZ](#)" mahnısını oxumağa başladılar. Mahnı o qədər gözəl alındı ki, az keçmiş hamı onlara qoşuldu və mahnının sonunu birlikdə oxuduq.

Noyabr ayının 4-də axşam üstü saat 18.30-da T.Özal Elçibəyi İstanbul hava limanından Bakıya yola saldı. Təxminən saat 11-də Bakıya çatdıq.

* * *

Dekabr ayının əvvəllərində təxminən gecə saat 12-də Prezidentdən yola hazırlıq göstərişi aldıq. Ən qısa vaxtda hazırlıq işlərini tamamladıq. Lakin bir çatışmamazlıq var idi ki, o da hara gədəcəyimizi bilməməyimiz idi.

Ümumiyyətlə, Ə.Elçibəy Azərbaycan sərhədləri daxilində elədiyi səfərlər barədə əvvəlcədən heç bir məlumat vermirdi. Onun Azərbaycan şəhər və rayonlarına etdiyi səfərlər barədə biz, yəni mühafizə idarəsinin rəhbərliyi belə, bir neçə saat qalmış məlumat ala bilirdik. Onu da qeyd edirəm ki, belə səfərlərin sayı kifayət qədər çox idi. Prezident Elçibəy bir il ərzində iki dəfə Gəncə və Ağdam şəhərlərinə, əlavə olaraq Tərtər, Ağcabədiyə, Füzuliyə, Cəbrayıl, Yevlaxa, Göyçaya, Sabirabada və Sumqayıta səfərlər etmişdi. Dəfələrlə Tağıyev (Nasosni) qəsəbəsində, Pirəkəşküldə hərbi hissələrdə olmuşdu.

Təəssüflər olsun ki, Azərbaycan televiziyası və mətbuatı bu barədə həmişə susurdu və bu hal nə prezidentin humanitar məsələlər üzrə müşavirini, nə mətbuat xidmətini, nə də radio və televiziya şirkəti rəhbərliyini qətiyyənlə narahat etmirdi.

Bələliklə, gecə saat ikinin yarısında biz Bakıdan çıxdıq və təxminən saat beşdə Ağdamda İcra Hakimiyyətinin yerləşdiyi binanın önündə olduq.

Qapının ağzında bir polis nəfəri var idi. Ondan İcra başçısının harada olduğunu soruşduq, dedi ki, bir az əvvəl cəbhə xəttinə getti, indi adam göndərərəm, çağırar.

Mən binanın içərisinə girdim. Birinci mərtəbədə çayxanaya oxşar yer və orada cavan bir oğlan vardı. Ondan soruşdum ki, sən kimsən? Dedi ki, çayçıyam. Dedim çayın varsa tez bir yaxşı çay hazırla.

Bu zaman Prezidentin köməkçisi rəhmətlik Gülşad Zərbəliyev mənə yaxınlaşdı və dedi ki, mənə maşınlardan birini ver. Burada evlərdə mütləq baş-ayaq olacaq, gedim gətirim.

O, maşınlardan birinə yerli polis nəfərlərindən birini də mindirib, çıxıb getdi. Bir az keçmiş yekə bir qazanla qayıtdı və özü stolların üstünü düzəltməyə başladı. Prezidenti həmin səfərdə Dövlət katibi Pənah Hüseynov, Dövlət müşaviri Arif Hacıyev və Milli Təhlükəsizlik naziri Fəxrəddin Təhməzov müşayiət edirdi.

Biz hamımız birlikdə oturaraq yeməyə başlamışdıq ki, Ağdam rayon İcra başçısı Nadir İsmayılov gəlib çıxdı və biz onu da yeməyə qonaq etdik.

Yeməyə çox az vaxt sərf edərək, Nadir İsmayılovu da götürüb, səhər saat yeddiyə işləmiş Ağdam ətrafında olan hərbi hissələri gəzməyə başladıq. Əvvəlcə Müdafiə Nazirliyinin, sonra isə Daxili Qoşunların hərbi hissələrini gəzdik.

Müdafiə Nazirliyinin hissələrində vəziyyət yaxşı deyildi. Hiss olunurdu ki, nizam-intizam çox zəifdir. Kazarmalarda natəmizlik, əsgərlərin geyimində səliqəsizlik o dərəcədə nəzərə çarpırdı. Növbətçi zabitlər elementar suallara cavab verə bilmirdilər.

Daxili Qoşunların kazarmalarında isə bunun tam əksinin şahidi olduq. Kazarmada səliqə-sahman hökm sürürdü. Biz oraya çatan zaman əsgərlər səhər idmanı ilə məşğul olurdular. Növbətçi zabitlər bütün suallara qənaətbəxş cavab verdilər.

Təxminən saat 10.30-da Ağdamdan ayrılıb Bakıya yola düşdük.

Bu səfərdən bir gün sonra Hərbi Nazirlikdə Ali Hərbi Şuranın müşavirəsi keçirildi və Elçibəy Ali Baş Komandan kimi müşavirəyə sədrlik etdi.

23 dekabr 1992-ci il Azərbaycan üçün ən ciddi sınaq günlərindən biri idi. Təəssüflər olsun ki, həmin gün Azərbaycan tarixinə qara bir ləkə kimi düşdü və mən gəti şəkildə inanıram ki, nə vaxtsa 23 dekabr təqvimə də qara gün kimi, xainlərin lənətlənən günü kimi yazılacaq. Əgər xainlər və xəyanətkarlar olmasaydı, həmin gün Azərbaycan tarixinə şərəfli bir gün kimi düşə bilərdi. Xankəndinin ermənilərdən azad olunma günü kimi...

23 dekabr 1992-ci il axşam saat 21.00-da Xankəndini (Stepanakerti) ermənilərdən azad etmək üçün Azərbaycan ordusu xüsusi döyüş əməliyyatlarına başlamalı idi.

Əməliyyat planına görə Azərbaycan ordusu iki istiqamətdə Xankəndinə hücum edib, saat 23-də əməliyyatı başa çatdırıb, şəhəri erməni güvvələrindən azad etməli idi.

Əməliyyata Sırxavənd kəndi istiqamətində (Xankəndinə 11 km qalmışdı) Nəcməddin Sadıqov və Sərdar Həmidov, Vəng kəndi istiqamətində isə Surət Hüseynov rəhbərlik etməli idi. Rəhim Qazıyev isə bütün imkanları ilə Surət Hüseynovu dəstəkləyirdi.

Saat 21.00-da həyəətə çıxan Prezident, düz saat 23.00-a qədər çox narahat vəziyyətdə həyətdə vargəl edir, bir yerdə dayana bilmirdi.

Nəcməddin Sadıqovla telefon danışığında onun dedyi "saat 23-də sizə Xankəndindən telefon edəcəyəm" sözünə Elçibəy, "onda mən də sizə "cənab general" dəyə müraciət edəcəyəm" sözləriylə cavab vermişdi.

Həmin vaxt Xankəndindən çox sevindirici kəşfiyyat məlumatları gəlirdi. Məlumatlara görə bütün Dağlıq Qarabağda təxminən iyirmi-otuz min erməni qalmışdı və imkanı olanlar bütün vasitələrdən istifadə edərək Dağlıq Qarabağdan çıxırdılar. Hətta Kəlbəcərdə xüsusi bələdçilər əmələ gəlmişdi ki, onlar ermənilərdən pul alıb, bələdçilik edərək Ermənistanı keçirirdilər. Kəşfiyyat məlumatlarına görə ermənilər panika içində idilər və yüngül bir hücum Xankəndinin ermənilərdən azad olunması ilə nəticələnəcəkdə.

Saat 23 tamam oldu, lakin döyüş bölgəsindən heç bir məlumat yox idi. Prezident Cavanşirə dedi ki, get Nəcməddinlə əlaqə saxla, görək nə oldu. Bir neçə dəqiqə sonra dönüb məruzə etdi ki, əməliyyat baş tutmayıb.

Əməliyyatın baş tutmamasında hər iki tərəf bir-birini günahlandırır.

Bu hadisədən bir qədər keçəndən sonra, yanvarın 1-də Surət Hüseynov xəyanətlə dolu bir əmr imzalayır. Həmin əmrə görə Azərbaycan silahlı qüvvələri Xankəndinin arxasında olan, ağır döyüşlər bahasına ermənilərdən azad edilmiş doqquz kəndi boşaldıb, geri çəkildi və erməni qüvvələri bir güllə belə atmadan gəlib həmin kəndlərdə mövqə tutaraq Xankəndinin arxasını möhkəmləndirdilər.

23 dekabr əməliyyatının pozulması hadisəsi məni həmişə narahat edirdi və 1994-cü ildə mən ayrı-ayrı vaxtlarda hər iki mövqedə batalyon komandiri olmuş zabitlərlə görüşdüm. Ən qəribəsi bu idi ki, onlar birbirindən xəbərsiz bu məsələni təxminən eyni cür izah etdilər. Mən özüm də demək olar ki, eynilə onların dediyi kimi fikirləşirdim.

Onların dediklərindən bu nəticəni çıxarmaq olardı ki, bu əməliyyatın baş tutmasını hər iki tərəf istəməyib. Bunun səbəbini də onlar belə izah etdilər:

Birincisi, Xankəndinin erməni qüvvələrindən azad edilməsini Rusiya istəmirdi.

İkincisi, bu şəxslər belə hesab edirdilər ki, Qarabağın məsələsi artıq həll olunub və bunu istədikləri vaxt edə bilirlər. Belə olan halda niyə Xankəndinin azad olunması Elçibəyin adı ilə bağlansın. Onlar belə hesab edirdilər ki, Elçibəyin məsələsini həll etdikdən sonra, Xankəndinin məsələsini çox asanlıqla həll edə biləcək və millətin gözündə həqiqi qəhrəman kimi görünə biləcəklər.

Bu cür xain fikirlərin təsiri altında, sonradan Rəhim Qaziyev, Surət Hüseynov və onlara yardım edən Əvəz Şükürov, Saday Nəzərov və başqaları Kəlbəcər rayonunu da erməni-rus birləşmələrinə təslim etdilər.

Bələliklə, bu və ya bu kimi xəyanətlərin sonu həm Azərbaycan, həm də həmin xainlərin özü və ailəsi üçün çox acınacaqlı odu.

Bu da çox təbii idi, çünki başqa bir sonluq gözləmək sadəcə ağılsızlıq olardı.

1993-cü il fevral ayının 9-da Prezident Elçibəy Gəncə şəhərinə iki günlük səfərə getdi. Səfər zamanı Prezidenti respublika baş prokuroru İxtiyar Şirinov və Prezidentin mətbuat və qəbul məsələləri üzrə müşaviri Nəcəf Nəcəfov müşayiət edirdilər. Biz günortadan sonra təyyarə ilə Gəncə şəhərinə getdik. Gəncədə Prezidenti Dövlət müşaviri Arif Hacıyev, Milli Təhlükəsizlik nazirinin birinci müavini Sülhəddin Əkbərov, Gəncə şəhər İcra başçısı Mürşüd Məmmədov və şəhərin başqa məsul şəxsləri qarşıladılar. Prezident və onu müşayiət edən şəxsləri Gəncə şəhərinin mərkəzindəki Qonaq Evinə yerləşdirdilər. Şəhərdə sayiələr baş alıb gedirdi. Hər an Surət Hüseynovun adamlarının bizim üstümüzə hücum edəcəkləri, bizi əsir alacaqları, öldürəcəkləri barədə sayiələr bizim də qulağımıza catırdı. Belə bir sayiə gəzirdi ki, Elçibəy gəlib ki, Surəti tutub özü ilə Bakıya aparsın (nə qədər gülünc bir sayiə).

Bütün bu sayiələr bizi həddindən artıq gərgin vəziyyətdə saxlayırdı. Biz, yəni mühafizə idarəsinin rəhbərliyi tez-tez Qonaq Evinin ətrafında olan küçələri gəzir və mən bəzən bir neçə küçə diametrində ətrafı müayinə edirdim.

Saat 22.00-a qədər Prezidentin çox sıx programı oldu. O, Gəncə şəhər İcra başçısını, Şəhər Sovetinin sədrini və şəhərin digər rəhbər işçilərini qəbul etdi. Arif Hacıyev və Sülhəddin Əkbərovun hesabatlarını dinlədi.

Saat 10-dan bir qədər keçmişdi, Elçibəy dedi ki, burada mənim Tofiq adında qardaş kimi yaxın bir dostum var idi. O rəhmətliyin anasına həmişə ana demişəm və elə vaxt olmayıb ki, mən Gəncəyə gələndə ona baş çəkməyim. Prezident olandan sonra keçən dəfə Gəncəyə gələndə vaxt çatdırıb onun görüşünə gedə bilmədim, məndən mütləq inciyəcək.

Kimsə təklif etdi ki, maşın göndərək gedib bura gətirsinlər.

Elçibəy razılaşmayıb dedi ki, səksənə yaxın yaşı olan qoca arvadı bu vaxt bura gətizdirmək ona hörmətsizlik olar. Çətin bir şey yoxdu, iyirmi dəqiqəyə gedib baş çəkib gələrik. Biz təxminən iyirmi nəfərlik bir dəstə ilə həmin ağbirçək 75 yaşlı nənənin yaşadığı evə gəldik. Elçibəy onunla beş-on dəqiqə söhbət etdi, hal-əhval tutdu, bir stəkan çay içdi və biz yenidən geriyə Qonaq Evinə döndük. Sonradan Milli Məclisdə Rəhim Qaziyev tərəfindən deyilən və düşmən mövqədə duran qəzətlərin səhifələrinə çıxarılaq hər cür eyhamlarla bəzədilən Tamara söhbəti həmin bu məsələdir.

Ayın 10-da saat 12-də Prezident bölgədə yerləşən bütün hərbi hissələrin rəhbərliyi ilə müşavirə təyin etmişdi. Surət Hüseynovun hesabatı ilə başlayan müşavirə təxminən iki saata qədər çəkdi.

Müşavirə təzəcə qurtarmışdı ki, Müdafiə naziri Rəhim Qaziyev və Daxili İşlər naziri İsgəndər Həmidov Prezidentin qəbuluna gəldilər.

Kəlbəcər bölgəsində vəziyyətin gərginliyi ilə əlaqədar olaraq, onların hər ikisi Elçibəyin göstərişi ilə həmin bölgənin müxtəlif istiqamətlərində əsgərlərin içərisində idilər.

Onlar təxminən bir saat qəbulda olduqdan sonra göstəriş alıb yenidən döyüş bölgəsinə döndülər.

Saat 16-da Gəncə səhər İcra Hakimiyyətinin yerləşdiyi binanın iclas salonunda Prezidentin şəhər ictimaiyyəti ilə görüşü oldu. Təxminən saat 18-də yenidən Qonaq Evinə geri döndük.

Artıq Bakıya dönmək üçün yol hazırlıqlarına başlamışdıq ki, qəribə bir məlumat aldığımız. Anonim bir şəxs, Gəncə hava limanına zəng edib, demişdi ki, Surət Hüseynov Mingəçevirə göstəriş verib, Prezidentin təyyarəsi havaya qalxan kimi vurulacaq və bu tapşırığı Surət Hüseynovun kirvəsi, Mingəçevirdə yerləşən hava hücumundan müdafiə polkunun komandiri Namiq Ələkbərovun hazırladığı adamlar həyata keçirəcəklər. Bu məlumat barədə təcili Prezidentə məruzə etdik. Cavanşir Vəliyev Surət Hüseynovla telefonla danışdı və ondan bu barədə izahat verməsini tələb etdi.

Surət Hüseynov izahat verdi ki, bu çox yanlış bir məlumatdır. Mənim tərəfimdən Gəncə hava limanına göstəriş verilib ki, oraya enən və oradan qalxan uçaqlar barədə bölgənin hərbi rəhbərliyinə əvvəlcədən məlumat verilsin. Bu göstəriş bir neçə ay bundan əvvəl verilib və hər

hansı düşmən təxribatının qarşısını almaq məqsədini güdür. Bu göstərişin prezident uçağına heç bir aidiyyəti yoxdur. Prezident uçağı istədiyi vaxt enə və qalxa bilər.

Sonra Surət Hüseynovla telefonla Prezident danışdı və həmin gün saat 12 müşavirəsində verilmiş əmrin icarsı ilə maraqlandı.

Surət Hüseynov cavab verdi ki, hal-hazırda əmrin icarsı ilə məşgul oluram və tam vaxtında yerinə yetiriləcəkdir.

Sonra Prezident, Arif Hacıyev, İxtiyar Şirinov, Nəcəf Nəcəfov, Sülhəddin Əkbərov və Mürşüd Məmmədovu müşavirə üçün yanına çağırdı. Biz, yəni Mühafizə İdarəsinin rəhbərliyi V.Axundov, C.Vəliyev və mən bir yerə toplasdıq, operativ olaraq vəziyyəti müzakirə etdik və yekdilliklə bu qərara gəldik ki, Bakı şəhərinə dönüş ancaq uçaqla olmalıdır.

Bundan bir az keçmiş mən və Vaqif Axundov Prezidentin müşavirə keçirdiyi otağın qarşısında durmuşduq. Qəflətən qapı açıldı və Elçibəy çölə çıxdı. Bizi görən kimi dayandı. Məndən soruşdu ki, niyə qaş-qabağını sallamısan? Dedim ki, heç nə olmayıb, qaş-qabağımı da sallamamışam, sadəcə çox yorğunam. Dedi ki, mənə bəziləri təklif edir ki, Bakıya maşınla dönək, sən nə fikirdəsən?

Dedim ki, mənim fikrimcə hansısa bir avaranın hədəsi ilə ölkənin başçısı öz yolunu dəyişməməlidir.

Prezident V.Axundovdan soruşdu ki, bəs sən nə fikirdəsən?

O da cavab verdi ki, Bakıya yalnız uçaqla dönməyi düzgün sayıram.

Prezident yüngülcə gülümsədi və bir qədər koridorda gəzişdikdən sonra otağa qayıtdı. Bir neçə dəqiqə keçmiş N.Nəcəfov prezident uçağını hazırlamaq haqqında göstərişi bizə çatdırdı.

On dəqiqə sonra Gəncə hava limanına tərəf yola düşdük. Əvvəlcədən planlaşdırıldığı kimi, biz gəldiyimiz heyətlə Bakıya dönməli idik. Pılləkənlərlə uçağa qalxan zaman İxtiyar Şirinov əyilib Prezidentin qulağına nəsə dedi. Prezident gülümsəyərək ona dedi ki, yaxşı sən qal.

İ.Şirinov geriye dönərək bizi yola salanların içərisinə qatıldı.

Uçağa minən kimi bizim işçilər mənə bir diplomat göstərdilər və dedilər ki, bu çantanın yiyəsi bəlli deyil. Mən çantanı götürüb trapa çıxdım. Çantanı Cavanşirə verdim və dedim ki, al bu çantanı Rafaelə ver (Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi Gəncə şöbəsinin rəisi). Tapşırıq ver, əvvəl çantanın özünü yoxlasınlar, sonra da sahibini müəyyənləşdirsinlər. Nəticə haqqında bizə mütləq məlumat versinlər. Biz Bakıya döndəndən bir gün sonra Rafael zəng vurub, çantanın İ.Şirinova məxsus olduğunu bildirmişdi.

Təyyarə uçağa başlayandan sonra V.Axundov mənə dedi ki, sən keç prezident salonunda otur. Prezidentin yanında N.Nəcəfovdan başqa heç kim yoxdur. Heç olmasa əlavə bir nəfər

də olması lazımdır. Vəzifədən başqa həm də onunla olan şəxsi münasibətin imkan verir ki, sən keçib orada otursan.

Mən V.Axundovun bu fikri ilə razılaşaraq prezident salonuna keçib oturdum. Bizə təzəcə çay gətirmişdilər. Hiss elədim ki, uçaq enməyə başladı.

Nəcəf Prezidentdən soruşdu ki, sizə elə gəlmirmi ki, uçaq enməyə başlayıb?

O cavab verdi ki, bu təzliklə olmaz.

Mən durub pilotların kabinəsinə doğru getdim və qapının ağzında dayanmış polkovnik-leytenant Ələkbərov İsmayıldan soruşdum ki, vəziyyət nə yerdədir?

O dedi ki, hər şey qaydasındadır və artıq təyyarə enişə gedir.

Mən soruşdum ki, enmək üçün hələ tez deyilmi?

Cavab verdi ki, çox sürətlə gəlmişik.

Təxminən iyirmi beş-otuz dəqiqədən sonra bizim təyyarə Bakı hava limanında yerə endi. Təyyarədən birinci rənən çıxdım və çöldə qeyri-adi bir mənzərənin şahidi oldum. Təyyarə limanının deputat zalı deyilən yerinin qarşısı adamlarla dolu idi. Demək olar ki, Respublikanın Bakı şəhərində olan bütün rəhbər vəzifəli şəxsləri burada idi. Mən aşağı düşdüm və trapın düz yanında İsgəndər Həmidovla görüşdüm. O hərbi səhra geyimində idi.

Mən ondan soruşdum ki, nə olub, bu adamlar niyə buraya yığılıb?

Cavab verdi ki, necə nə olub, ora bir bax, əgər siz on beş dəqiqə də gəlməseydiniz, mən Gəncəyə uçurdum.

Onun göstərdiyi səmtə baxanda gördüm ki, iki təyyarə və onlara yerləşə bilən qədər polis işçisi hazır vəziyyətdə dayanıb, göstəriş gözləyirlər.

Biz maşınlarla minib Prezident Aparatına tərəf yola düşdük.

Təyyarə limanından Prezident Aparatına qədər yol boyu polis nəfərləri düzülmüşdü. Mən çox təəccübləndim ki, qısa bir zamanda bu qədər polisi bura neçə yığıblar. Bir az keçmiş öyrəndim ki, Prezident Aparatı, Milli Məclis binası və Radio-Televiziya Şirkəti Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən əlavə mühafizəyə götürülüb.

Bu faktın araşdırılması xüsusi orqanların vəzifəsinə daxil idi. Lakin Vəliyev Cavanşirlə mən bu qərara gəldik ki, biz də öz araşdırmamızı aparaq.

İlk məqsədimiz anonim telefon zəngi etmiş adamı müəyyənləşdirmək idi. Buna nail ola bilmədik, lakin bizə bir neçə əlavə fakt məlum oldu. Hakimiyyət dəyişikliyindən sonra mən daha bir neçə məlumat da öyrənə bildim.

Bütün bu faktları indi açıqlamaq fikrim yoxdur, çünkü bu bildiklərim əlavə sübutlarla təsdiqlənməlidir. Bu məlumatları məndən başqa da bilənlər var. O adamların bildikləri faktları bir yerə toplayaraq, bu hadisəni və hadisə ilə birlikdə dövlət çevrilişi etməyi planlaşdıran adamları da ortaya çıxartmaq olar.

Bir məsələ təkzibedilməzdir ki, həqiqətən o gün, yəni fevral ayının 10-da Elçibəyi Gəncədən Bakıya gətirən uçaq vurulmalı və dövlət çevrilişi həyata keçirilməli idi.

Elçibəyi və onu müşayiət edən şəxsləri həmin gün ancaq təsadüf xilas edib.

1993-cü ilin əvvəllərində cəbhənin Füzuli bölgəsində vəziyyət çox gərgin idi. Ermənilərin hər an Füzulini ələ keçirəcəyi barədə məlumatlar gəlirdi. Prezidentin göstərişi ilə Azərbaycan Milli Məclisinin sədri İsa Qəmbər və Dövlət müşaviri Arif Hacıyev təcili olaraq Füzuliyə yola düşdülər. Bir gün sonra Prezident yol hazırlığı barədə göstəriş verdi və səhər saat 9.30-da biz Cəbrayıl rayonuna tərəf yola düşdük. Təxminən saat birin yarısında Cəbrayıla çatdıq. Elçibəy İcra Hakimiyyətində oldu. Sonra rayon Mədəniyyət Evinə, xəbər tutub oraya yığılmış olan rayon camaatı ilə Elçibəyin görüşü oldu. Təxminən saat ikidə biz Cəbrayıldan ayrılaraq, Füzuli rayonuna tərəf yola düşdük və saat üçün yarısında Füzuli şəhərinə daxil olduq.

O gün gördüyüm Füzulini mən heç vaxt yaddan çıxartmayacağam. Şəhərə girən kimi ətim ürpəşdi. Nə bir insan səsi, nə də bir hənirti var idi. Bir evin bacasından da tüstü çıxmırdı. Əhali şəhəri tərk etmişdi.

Bizim maşın karvanı Füzuli rayon İcra Hakimiyyəti yerləşən binanın gabağında dayandı. Bizi İcra başçısı Nofəl bəylə bir grup cəbhəçi, Bakıdan Qadın Hüquqları Müdafiə Cəmiyyətindən gəlmiş üç qadın və Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin professoru Sərdar Əliyev və bir tanımadığım adam qarşıladı.

Elçibəy həyətdə olan adamlarla görüşüb qısa bir söhbət etdikdən sonra İcra başçısından İsa Qənbərin harada olduğunu soruşdu və Qonaq Evinə olduğunu öyrəndi. O, həyətdəki adamlarla vidalaşaraq Qonaq Evinə getmək barədə göstəriş verdi. İcra başçısı dedi ki, cənab Prezident, Qonaq Evi Füzuli şəhərinin o tərəfindədir və döyüş xəttinə çox yaxındır. Ora getmək təhlükəlidir. Biz bu dəqiqə İsa bəyə məlumat verərik, o bura gələr. Elçibəy ona heç bir şey demədən maşına mindi və Qonaq Evinə getmək haqqında göstəriş verdi.

Qonaq Evinin qarşısında Prezidenti İsa Qəmbər və Arif Hacıyev qarşıladılar. Hiss olunurdu ki, Prezidentin qəfil gəlişi onları da çaşdırıb. Onlar birlikdə içəri keçdilər. Bir qədər keçmiş Milli Qvardiyanın komandiri rəhmətlik Tahir Məmmədov və Milli Təhlükəsizlik nazirinin birinci müavini Sülhəddin Əkbərov da Qonaq Evinə gəldilər. Döyüş xətti Qonaq Evidən təxminən üç-dörd kilometr aralıda idi. Qrad səslərindən qulaq tutulurdu. Tahir Məmmədov və Sülhəddin Əkbərovun gətirdiyi əlavə qüvvələr də döyüşdə iştirak etməyə başladılar. Təxminən axşam saat yeddidə döyüş dayandı və Prezidentə məlumat verildi ki, döyüş yerində altmışa qədər itki verən ermənilər Füzulidən 12 km geri çəkilməyə məcbur oldular. Bu məlumatı almamışdan saat yarım əvvəl Dövlət müşaviri Arif Hacıyev çölə çıxaraq mənə yaxınlaşdı və dedi ki, Prezidenti buradan aparmaq lazımdır. Bura çox təhlükəlidir və ermənilər Füzuliyə girə bilirlər. Dövlət başçısının burada ölməyi və ya əsir düşməyi böyük biabırçılıq olar.

Dedim ki, Arif bəy, dövlətin ikinci şəxsi oradadır və siz bu məsələni birlikdə həll edin.

Dedi ki, biz cəhd etdik, bir nəticə alınmadı. Sən gör bir bəhanə tapıb, Elçibəyi buradan uzaqlaşdırma bilərsənmi.

Mən çox fikirləşdikdən sonra Prezidentə yaxınlaşıb ona belə bir təklif verdim. Dedim mən belə fikirləşmişəm ki, siz işçilərin bir qrupu ilə Cəbrayla gedəsiniz. Mən qalan adamları da götürüb, gözləyəyəm və lazım gələrsə biz də Füzulinin müdafiəçilərinə qoşularıq.

O mənə dedi ki, mənə nağıl danışma və çalış ermənilər Füzuliyə girərlərsə, onda mənə də bir silah ayır. Mən burada axıra qədər döyüşəcəyəm. Saat səkkizin yarısında vəziyyətin tamamilə düzəldiyinə əmin oladıqdan sonra Elçibəy Bakıya yola düşmək haqda göstəriş verdi və biz yola çıxdıq.

Biz orada olarkən öyrəndik ki, Füzulinin düşmən əlinə keçməməsinə İsa Qəmbərlə Arif Hacıyevin qətiyyəti, üstəlik İcra Hakimiyyəti başçısının, Xalq Cəbhəsi sədrinin və xüsusilə də rayon polis söbəsi rəisi və əməkdaşlarının fədakarlıqları nəticəsində nail olunub.

Sonralar İsa Qəmbərin bu səfəri barədə həm çox hörmətli olan Arif Hacıyevin, həm də Sülhəddin Əkbərovun fikirlərini oxumuşam. Mənə ən qərribə gələn odur ki, mətbuatda dərc edilmiş hər iki yazıda prezident Elçibəyin də Füzuliyə gəlməsi və döyüşü sonuna qədər izləməsi barədə bir kəlmə belə yazılmayıb.

Qərribə də olsa o zaman Elçibəyin Füzulidə olması faktını Bakıda yaşayan bir füzulili dedi. O, Füzulinin işğalı ilə əlaqədar Prezident Aparatında təşkil olunmuş tele-şouda dedi ki, o zaman mən də Füzuliyə getmişdim. Elçibəy gəlib yeyib-içib geri qayıtdı. Əvvəla o adam yalan deyirdi və o zaman Füzuliyə gəlməmişdi. İkincisi, ona xatırlatmaq istəyirəm ki, döyüş gedən, bütün əhalinin panikaya düşərək tərk etdiyi bir yerdə oturub yeyib-içmək də böyük bir kişilik, mərdlik istəyir.

Son olaraq, adı yadımda olmayan o şəxsə demək istəyirəm ki, Elçibəy hakimiyyətdən gədənədən təxminən üç ay sonra Füzuli ermənilər tərəfindən işğal olunanda niyə gedib Füzulidə oturub yeyib-içmədi. Bəlkə də ermənilər yeyib-içməkdən qorxub geriye çəkiləcəkdilər.

1993-cü il aprel ayının 12-də Orta Asiyada on iki günlük səfərini başa vuran Türkiyə Cümhuriyyəti Cümhurbaşqanı Turqut Özal Bakıya gəldi. Üç gün çəkən bu səfərdə rəhmətlik Turqut Özal protokolda nəzərdə tutulmuş bütün tədbirlərdə iştirak edərək ayın 15-də sağ-salamat Ankaraya döndü.

Mən ayın on yeddisində icazə alaraq, ailə işlərimlə bağlı Göyçaya getdim. Mən ora çatan kimi qardaşım Zakir dedi ki, bu dəqiqə televizorla xəbər verdilər, Türkiyənin Prezidenti Turqut Özal vəfat etdi. O dəqiqə maşına oturub Bakıya döndüm.

Aprəl ayının 19-da Prezident Elçibəy və onu müşayiət edən şəxslərlə dəfn mərasimində iştirak etmək üçün Türkiyə Cümhuriyyətinin paytaxtı Ankara şəhərinə uçduq. Prezidenti bu səfərdə Nəcəf Nəcəfov, Etibar Məmmədov və Rəsul Quliyev müşayiət edirdilər.

Günortadan bir az keçmiş təyyarəmiz Ankara Esenboğa hava limanında yerə endi. Təyyarədən birinci mən çıxdım. Trapla aşağı enərkən bizi qarşılayanları seyr etməyə başladım. Aşağıda protokol qaydalarına qətiyyən uymayan çox qəribə bir mənzərə vardı. Trapın solunda Azərbaycan Prezidenti Əbülfəz Elçibəyi qarşılayan Türkiyə Cümhuriyyəti nümayəndə heyətinin başında Baş Nazir Süleyman Dəmirəl durmuşdu. Dəmirəldən sonra Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikası Məclisinin sədri Heydər Əliyev, ondan sonra Türkiyə Cümhuriyyəti Xarici İşlər Naziri Hikmət Çətin və başqa vəzifəli şəxslər dayanmışdı.

Sağ tərəfdə Azərbaycanın Türkiyədəki səfiri Məmməd Əliyev və səfirliyin işçiləri dayanmışdılar. O dəqiqə mənim diqqətimi M.Əliyevin geyimi çəkdi. O, əyninə mixəyi rəngdə, üstündə ağ cizgiləri olan bir kostyum, "salamandra" ayaqqabı geymişdi.

Ümumiyyətlə geyimi və görünüşü elə idi ki, onu rəsmi bir tədbirdə iştirak edən səfirdən başqa hansı sənət sahibinə istəsən bənzədə bilərdin.

Mən aşağı düşəndə bir yoldaş kimi ona narazılığımı bildirdim. O isə cavab verdi ki, bu gün işim çox olub, heç vaxtım olmayıb və evə gedib paltarımı dəyişməyə imkan tapa bilmədim.

Rəsmi qarşılamadan sonra bizi yüz əlli-iki yüz metr aralıda olan vertalyot meydançasına apardılar.

Bu dəqiqədən etibarən Heydər Əliyev də Azərbaycan nümayəndə heyətinin tərkibinə qatıldı.

Biz vertalyota minərək, Ankaranın mərkəzində yerləşən Çankaya adlı yerə gəldik. Oradan bizi maşınlarla "Böyük Ankara" otelinə gətirdilər. Əlimdə olan protokol proqramına görə isə biz "Şeraton" otelinə yerləşdirilməli idik.

Mən o dəqiqə Prezident Aparatı İşlər müdiri Oqtay Şahbazovdan bunun səbəbini soruşdum. Dedi ki, mən də bilmirəm, bu dəqiqə öyrənərik.

Biz Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyinin nümayəndəsini yanımıza çağırıb, ondan bu otelə gətirilməyimizin səbəbini soruşduq. O dedi ki, dəfn mərasiminə sabah saat doqquzda Türkiyə Böyük Millət Məclisinin binasında başlanacaq və səhər saat səkkizdən Ankaranın mərkəz hissəsində bütün maşın yolları bağlanacaq, maşınların işləməsinə icazə verilməyəcək. Mərasim yerinə çox yaxın olduğuna görə Xarici İşlər Naziri Hikmət Çətin göstəriş verdi ki, Azərbaycan nümayəndə heyəti "Böyük Ankara" otelində yerləşdirilsin.

Bu göstəriş o qədər qəflətən olmuşdu ki, otelin personalı da bizi yerləşdirməyə hazır deyildi. Hətta Rəsul Quliyevə otaq ayırmaqda çətinlik çəkildilər və o, Etibar Məmmədovu da götürüb "Şeraton" otelinə getdi.

Sonradan biz oyrəndik ki, maşın məsələsi sadəcə bəhanədir. H.Əliyev bu oteldə qaldığına görə bizi də burada yerləşdirməyi qərara alıblar.

Nümayəndə heyətinin bütün üzvlərinə tapşırıldı ki, səhər saat doqquza on dəqiqə qalmış hazır vəziyyətdə otelin qabağında olsunlar.

Səhər saat doqquzun yarısında Vaqif Axundovla mən aşağı düşüb, otelin qabağına çıxdıq. Doqquza on beş dəqiqə qalmış Vaqif mənə dedi ki, artıq Prezidentin gəlmək vaxtıdır, çağıracaq gəlsinlər.

Soruşdum ki, yoxlamısanmı, hamı aşağıdadırmı? Dedi ki, hamı buradadır təkçə H.Əliyev qalıb, o da ikinci mərtəbədədir, Prezident gələne kimi düşəcək.

Dedim ki, hamı hazır olmasa Prezidenti çağırmaq olmaz. Sən bir adam göndər H.Əliyevi çağır, eyni zamanda təsəvvürlə yuxarıya dedim ki, Cavanşir, mən deməmişəm aşağı düşməyin.

Təxminən saat 9-a beş dəqiqə qalmış H.Əliyev aşağı düşdü və mən yuxarıyla əlaqə saxlayıb, dedim ki, artıq hamı hazırdır, gələ bilərlər.

Bir neçə dəqiqədən sonra Prezident aşağı endi və biz, Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyi nümayəndəsinin "maşınlar işləməyəcək" deməsinə baxmayaraq, onların özləri tərəfindən ayrılmış maşınlara minərək, dəfn mərasimində iştirak etmək üçün Türkiyə Böyük Millət Məclsinin binası yerləşən əraziyə getdik.

Yüngül yağış yağdı, ona görə də bütün nümayəndə heyətlərini parlament binasının girişində olan zala dəvət edirdilər. Bizim heyət də zala girib, zalın sonunda qrup halında dayandıq.

Qeyd edim ki, dəfn mərasimində 54 ölkənin nümayəndə heyəti iştirak edirdi və bu nümayəndə heyətlərinin bir çoxunun diqqətinin Elçibəydə olmağı o dəqiqə nəzəri cəlb edirdi.

Almanya Prezidenti cənab Vaytsekker bizim nümayəndə heyətinə yaxınlaşıb, ümumi salam verdikdən sonra Elçibəyin qoluna girərək zalın bir tərəfinə çəkdi və orada təkbaşına söhbət etdilər.

Vaytsekkerlə söhbət təzə başa çatmışdı ki, zala Amerika Birləşmiş Ştatlarının keçmiş dövlət katibi Beyker və xanımı daxil oldu. Zala girən kimi Beykerin diqqəti Prezident Elçibəyə yönəldi və onlar düz bizim nümayəndə heyətinə tərəf gəlməyə başladılar. Ara məsafədə onlar Gürcüstan Prezidenti Şevardnadze və xanımı ilə çox səmimi görüşərək dayanmadan keçdilər. Bizə çatmağa az qalmış onların qabağına çıxan Qazaxstan Prezidenti Nazarbayevlə çox mehribanlıqla görüşdülər. Hətta Beykerin dediyi "o may friend" ("o mənim dostum") ifadəsi ətrafda aydın şəkildə eşidildi. Nəhayət o, bizim nümayəndə heyətinə yaxınlaşaraq Elçibəylə görüşdü. Həyat yoldaşını Elçibəyə təqdim etdi. Elçibəy isə Nəcəf Nəcəfov, Etibar Məmmədov və Heydər Əliyevi ona təqdim etdi. Nəcəf Nəcəfovla çox mehribanlıqla salamlaşan Beyker H.Əliyevə çox təəccüblə baxdı. Elçibəy Beykerin onu tanımadığını hiss edərək dedi ki, o vaxtilə SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini və politbüro üzvü olmuş Heydər Əliyevdir.

Bu təqdimatdan sonra Beyker H.Əliyevlə ciddi şəkildə salamlaşaraq, Elçibəylə söhbətinə davam etdi.

Saat onda dəfn mərasimi başladı. Cənazə top arabasına qoyularak, əsgərlərin müşayiəti ilə Ankaranın mərkəzi olan Qızıl Ay meydanına, oradan da Kocatepe camisinə doğru aparılmağa başladı. Təxminən üç kilometrə qədər olan bu yolda bütün nümayəndə heyətləri Türkiyə Cümhuriyyəti hərbi və dövlət xadimləri ilə birlikdə cənazəni müşayiət etdilər. Tikintisi rəhmətlik Turqut Özalın birbaşa köməyi ilə başa çatmış olan Kocatepe camisində cənazə namazı qılındı, onunla vidalaşma mərasimi oldu. Bütün bu tədbirlərdən sonra tabut xüsusi maşına qoyularak, Ankara hava limanına, oradan da təyyarə ilə İstanbul şəhərinə aparıldı.

Tabut götürülməmişdən əvvəl, Turqut Özalın həyat yoldaşı Səmra Özal çıxış edərək mərasimdə iştirak edənlərin hamısına təşəkkür etdi və İstanbulda olacaq mərhumun torpağa verilmə mərasiminə ailənin yaxın dostlarını, qohumları və bir də Azərbaycan Prezidenti Əbülfəz Elçibəyi dəvət etdi.

Bizim ən ağır işimiz isə tabut məsciddən yola salınandan sonra oldu. Mərasim zamanı Kocatepe məscidinin həyətinə və onun ətrafına milyondan çox adam toplanmışdı. Tabut yola salındıqdan sonra bu adamlar hərəkətə gəldilər Camaatın içindən "Elçibəy! Elçibəy" nidaları gəlməyə və kütlə Elçibəyin durduğu səmtə tərəf axmağa başladı.

Tədbirin əvvəlindən bütün nümayəndə heyətlərinə xəbərdarlıq edilmişdi ki, mərasim zamanı nümayəndə heyətlərinin rəhbərləri onlar üçün ayrılmış yerdə durmalıdırlar. Onların yanında, mühafizə işçisi də daxil olmaqla, bir nəfər də olsun kənar şəxsin durmasına icazə verilmirdi. Bizim hamımızın orada durmamız mümkün olmasa da, hər ehtimala qarşı, Musayev Mahirə tapşırırdı ki, Prezidentdən ayrılmasın, daima onun yanında olsun.

Biz, yəni mühafizə işçiləri, iki qrup halında Prezidentdən sağda və solda bir az kənarda dayanmışdıq.

Vəziyyətin gərginləşdiyini hiss edən kimi mən Vaqif Axundova baxdım. O, İlqar Qədirquliyev və Ədalət Məmmədov Prezidentdən solda dayanmışdılar və gördüm ki, həmin qrup vəziyyəti hiss edərək Prezidentə tərəf hərəkətə başladı. Eyni zamanda mən, Cavanşir Vəliyev və Oqtay Qasimovla (prezidentin köməkçisi) birlikdə sağ tərəfdən Elçibəyə tərəf hərəkət etməyə başladım. Heç nəyi nəzərə almadan, bütün vasitələrdən istifadə edərək, demək olar ki, adamların az qala başı üstü ilə hərəkət edirdik. Xoşbəxtlik onda oldu ki, biz çatana qədər vəziyyətin ağırlaşdığını başa düşən Türkiyə baş nazirinin mühafizə dəstəsi qol-qola girərək canlı bir dairə yaratmış, Elçibəyi, Dəmirəli və onların yanında olan H.Əliyevi həmin dairənin içində saxlamışdılar. Biz də çatıb Süleyman Dəmirəlin mühafizə işçilərinə qoşulduq və qorunan şəxsləri canlı dairənin içində maşınlarla tərəf aparmağa başladım. Maşınların bir-bir gəlişini gözləmək mümkün deyildi. Ona görə də bütün protokol qaydalarını pozaraq hər üçünü Süleyman Dəmirəlin maşınına mindirdik. Sonra maşını da canlı divar arasında məscidin ərazisindən çıxarıb, Türkiyə Böyük Millət Məclisinin binasına tərəf yola saldıq.

Aləm bir-birinə qarışmışdı və bizə ayrılmış maşınları tapmaq, demək olar ki, mümkün deyildi. Biz tək-tək qabağımıza çıxan maşınlarla minərək, parlament binasına gəldik. Dəfn mərasiminin

Ankara hissəsi parlament binasında, birinci mərtəbədə olan zalda ayaq üstü yeməklə başa çatmalı idi. Yəni bizim nümayəndə heyətinin məlumatı belə idi, lakin bunun ardınca da tədbir var imiş və bu barədə bir qədər sonra yazılacaq.

Ayaqüstü yemək zamanı nümayəndə heyətləri bir-birilə təmas qurur, yüngül məsləhətləşmələr aparır və lazım gələrsə bir az sonraya yüksək səviyyəli görüşlər təyin edirdilər.

Burada da diqqət Elçibəydə idi. O demək olar ki, fasiləsiz olaraq ayaqüstü görüşlər keçirirdi.

Bu görüşlər əsnasında ayrı-ayrılıqda həm Şevardnadze, həm Nazarbayev, həm də Ukrayna Prezidenti Leonid Kravçuk Elçibəyə Ermənistan prezidenti Levon Ter-Petrosyanla görüşməsinə təklif etdilər.

Əbülfəz bəy "yaxşı, görüşərik" deyə cavab verdi.

Bu sözdən sonra Süleyman Dəmirəlin yanında dayanmış Türkiyə Xarici İşlər naziri Hikmət Çətin az qala yüyürə-yüyürə Ermənistan nümayəndə heyətinin durduğu səmtə getdi. Az keçmiş oradan o zamankı Ermənistan Xarici İşlər naziri Papazyanla birlikdə bizə tərəf qayıtdı. Bizə bir qədər qalmış Papazyan dayandı. Hikmət Çətin tək Elçibəyə yaxınlaşıb dedi ki, cənab Prezident, Ter-Petrosyan indi bu dəqiqə sizə yaxınlaşmaq istəyir. Əbülfəz bəy dedi ki, madam istəyir gəlsin. Hikmət Çətin Papazyanla birlikdə Levon Ter-Petrosyanın yanına getdilər və üçü birlikdə geriyyə qayıtdılar.

Onlar bizim dayandığımız yerə çatanda Elçibəy də L.Ter-Petrosyana tərəf bir addım atdı və onlar görüşdülər. Salamlaşandan sonra Levon Ter-Petrosyan dedi ki, mən görüşün yerini və vaxtını müəyyənləşdirmək istəyirəm.

Elçibəy qısa şəkildə cavab verdi ki, saat altının yarısında mənim iqamətgahımda.

Bununla da onların görüşü bitdi və Ter-Petrosyan öz adamlarının yanına döndü.

Saat üçdə ayaqüstü yemək başa çatdı və bütün nümayəndə heyətləri öz iqamətgahlarına getdilər.

Bizim nümayəndə heyəti də Azərbaycan Prezidentinin iqamətgahının yerləşdiyi "Böyük Ankara" otelinə döndü.

Otele çatan kimi tamamilə rahatlandıq. Çünkü saat 16.30-dan 24.00-a qədər olacaq bütün yüksək səviyyəli görüşlər . otelin altıncı mərtəbəsində, Elçibəyin iqamətgahında olacaqdı. Hətta Prezident üçün ayrılmış maşını da buraxdıq, çünki daha bir tədbirin də olduğundan heç kimin xəbəri yox idi. Bütün günü bizdən ayrılmayan Azərbaycanın Türkiyə səfiri Məmməd Əliyev rəsmi başsağlığı verilməsi üçün saat 16-da dövlət başçısı səlahiyyətlərini icra edən Türkiyə Böyük Millət Məclisinin sədri Hüsəməddin Cindorukla Azərbaycan Prezidenti Elçibəyin görüşü təyin olduğunu heç kimə deməmişdi. Saat dördə on dəqiqə qalmış Cindorukun

köməkçisi zəng edib xəbərdarlıq etməsəydi, bizim bu görüşdən qətiyyənlə xəbərimiz olmayacaqdı. Nəticənin nə olacağını mənə elə gəlir ki, yazmağa ehtiyac yoxdur.

Biz təcili aşağı düşdük. Təsadüfən orada olan və Elçibəyə pərəstiş edən Azərbaycan əsilli bir Türkiyə vətəndaşı var idi. Onun "Kadillak" markalı maşını ilə yaxınlıqda yerləşən parlament binasına, demək olar ki, vaxtında çatdı bildik.

Görüşdən sonra səfirdən bu barədə izahat tələb olunanda, cavabı çox qərribə oldu, dedi ki, yadımdan çıxıb.

Saat on birin yarısında Elçibəy general Dostumu qəbul etməli idi. Özbək əsilli general Dostum Əfqanıstanın üçdə bir hissəsinə nəzarət edir. Paytaxtı Məzari-Şərif şəhəridir.

Qəbul məsələlərinə nəzarət edən Nəcəf Nəcəfov mənə dedi ki, saat on birin yarısında general Dostum yanında dörd adamla gələcək. Çalışın o çox da nəzərə çarpmasın. Bu məqsədlə otelin liftlərindən birini daima boş saxladım və mən özüm otelin qabağında dayanaraq gözlədim ki, general gələn kimi cəld yuxarı qaldıra bilim.

General Dostum yanında da Nəcəf bəyin dediyi kimi beş adam gəldi və bu zaman səfir Məmməd Əliyev də hardansa peyda olaraq onlara qoşuldu. Biz iki liftlə, mən, general və adamlarından biri ilə bərabər, qalanları isə o biri liftlə yuxarı qalxdıq. Cəld Elçibəyin iqamətgahına daxil olduq. Bu zaman Məmməd Əliyev gələn adamlardan birinin qoluna girmişdi. Onlar hamısı birlikdə otağa daxil oldular və az keçmiş Nəcəf bəy çox əsəbi vəziyyətdə çölə çıxıb bizim işçilərin üstünə qışqırmağa başladı. Mən nəse baş verdiyini anlayaraq Nəcəf bəyə yaxınlaşıb, nə olduğunu soruşdum. Onu heç vaxt belə vəziyyətdə görməmişdim. O çox əsəbi şəkildə dedi ki, kənar şəxsi niyə içəri buraxmısınız? Mən dedim ki, axı nə bilək ki, onların içində kənar adam var, hamısı bir yerdə gəlib içəri girdilər.

Bu zaman həmin kənar şəxs səfirlə birlikdə çölə çıxdı və Nəcəf bəy mənə dedi ki, bu adam Ana Vətən partiyasının başkanı Məsud Yılmazın müavini, içəri girməkdə məqsədi Elçibəylə şəkil çəkdirib, qarşıdan gələn seçkilərdə təbliğat vasitəsi kimi istifadə etməkdir.

Bu məsələdə heç bir günahı olmadığına görə həmin şəxsin adını çəkməyi lazım bilmirəm. Dedim ki, Nəcəf bəy, səfir Məmməd Əliyev gələndə bu adamın qoluna girmişdi. Burada yanlışlığı səfir edib, bizim heç bir günahımız yoxdur. Sonra mən öz işçilərimi yığıb, tapşırıdım ki, mənim icazəm olmadan heç səfirin özünü də Prezidentin iqamətgahına tərəf buraxmayın.

Səhər tezdən İstanbula uçmaq üçün Ankara hava limanına getməyə hazırlaşırıdım. Bu zaman Vaqif Axundov mənə dedi ki, gəl burada və İstanbulda maşınların hərəkətini bu şəkildə quraq: qabaqda mühafizə, sonra Prezidentin, sonra H.Əliyevin oturduğu və sonda yenə mühafizə maşını getsin.

Mən dedim ki, Vaqif, protokol necədirsə o cür də hərəkət edəcəyik.

Vaqif bir dəfə də cəhd etdi ki, mənə nəyisə izah etsin lakin mənim fikrimin qəti olduğunu görüb dayandı və biz protokol qaydalarına görə hərəkət etdik.

Səhər tezdən Ankara hava limanına gəldik. Bizi hökumət adamları və qonaqlar üçün hazırlanmış zala dəvət etdilər. Zal çox böyük idi. Burada eyni zamanda beş-on nümayəndə heyəti yerləşə bilərdi və bunun üçün zalın müxtəlif tərəflərində hər cür şərait yaradılmışdı. Biz daxil olan zaman zalın müxtəlif tərəflərində dəfndən geri döənən üç nümayəndə heyəti oturmuşdu.

Bizi rahatlanmaq üçün çox böyük bir guşəyə apardılar, uçağın uçuşuna qədər burada oturmalı idik.

Bizdən təxminən on dəqiqə sonra zala Türkiyə Xarici İşlər nazirinin müşayiəti ilə Ermənistan nümayəndə heyəti gəldi. Zalda çoxlu boş yer olmasına baxmayaraq, bizə tərəf gəlməyə başladılar. Onların bizə tərəf gəldiyini görən Elçibəy ayağa durub onlara tərəf bir addım atmağa məcbur oldu və oturmalarını təklif etdi. Təklifi qəbul edərək oturdular. Zalın yuxarı başında Elçibəy arxası divara tərəf oturmuşdu. Ondən sağda sıra ilə Nəcəf Nəcəfov, Etibar Məmmədov və Rəsul Quliyev oturmuşdu. Ondən solda Heydər Əliyev, Levon Ter-Petrosyan, Papazyan və Ermənistan Prezidentinin müşaviri oturmuşdu.

Mən ayaq üstə durmuşdum. Sağımda səfir Məmməd Əliyev, sol tərəfimdə Ter-Petrosyanın mühafizə rəisi Rafik durmuşdu. Rafik Qarabağ ermənisidir və bizim dildə çox təmiz danışır.

Qısa hal-əhvaldan sonra hərə öz yanındakı adamla söhbət etməyə başladı. Mən də Rafiklə oradan-buradan danışırıdım. Birdən səfir mənə çox bərkdən dedi ki, nə yeridir bu alçaqların əlini-qolunu bağlayıb aparasan Bakıya. Mən dönüb əyri-əyri onun üzünə baxdım. Dedi ki, niyə mənə elə baxırsan, düz demirəm? Bu daşnakların əlacı ancaq odur. Mən ona susmasını işarə etdim.

Bir neçə dəqiqə sonra bizi təyyarəyə dəvət etdilər. Mindiyimiz təyyarə İstanbula tərəf yol aldı.

Hələ Ankarada ikən məlumat almışdıq ki, Etibar Məmmədovun adamları xüsusi hazırlıq görüblər. Yusif Səmədoğlu da bu məsələyə qoşulub. Məqsədləri isə Elçibəyin nüfuzuna kölgə salmaq üçün təyyarədən çıxan Etibarı hay-küylə qarşılamaq idi.

Bu barədə Elçibəyə məlumat verəndə çox sakit şəkildə dedi ki, hər xırda məsələyə əhəmiyyət verməyin.

Biz İstanbulda uçaqdan düşəndə Prezidentin nə qədər haqlı olduğunun şahidi olduq. Hava İmanına toplanmış adamlar Elçibəyi görən kimi elə böyük marağ göstərdilər ki, Etibar Məmmədovun orada olması heç hiss olunmadı.

Biz İstanbulda Türkiyənin səkkizinci Cumhurbaşkanı Turqut Özalın dəfn mərasimində axıra qədər iştirak edərək, axşam saat səkkizdə oradan birbaşa Bakıya uçduq.

Əbülfəz Elçibəyin Türk dünyasının ən güclü dövləti olan Türkiyədə nüfuzunun bu qədər böyük olması həm Azərbaycanda, həm də Türkiyədə bir çox siyasi xadimi çox narahat edirdi. Onların hamısında, xüsusən, Türkiyə siyasi xadimlərinin bəzilərində qısqanclıq hissləri baş qaldırmışdı. Türk dünyasına yeni bir liderin gəlişi onları təmin etmirdi. Əvvəldə bir-bir qeyd

etdiyim və indi sıra ilə sayacağım tədbirlərdə onlar Elçibəyi Türkiyə və ümumiyyətlə dünya ictimaiyyətinin gözündən salmağa çalışırdılar. Onu qətiyyətsiz və öz ətrafını belə idarə etməyə layiq olmayan bir adam kimi göstərmək istəyirdilər.

Hələ Türkiyəyə birinci səfərində Ter-Petrosyanla görüşmək təklifinə cavab verərək demişdi ki, mən onunla görüşməyəcəyəm.

Bütün bunları nəzərə alan və Elçibəyi nüfuzdan salma planını həyata keçirən həm Azərbaycan, həm də Türkiyə tərəfdən olan şəxslər aşağıdakı tədbirlərdən bir qismini həyata keçirə bildilər:

- Ankarada qarşılanma mərasimi və səfirin geyimi;
- "Şeraton" əvəzinə "Böyük Ankara" otelinə yerləşdirilmə;
- Səhər içində hərəkət zamanı maşınların düzülüşü;
- Levon Ter-Petrosyanla iki gün ərzində üç görüş;
- Səfirin Hüsaməddin Cindorukla görüşü xəbər verməməsi;
- Səfirin çox ciddi bir görüş zamanı kənar şəxsin qoluna girərək içəri aparması;
- Ankara hava limanında səfirin ermənilərlə bağlı danışmağı;
- İstanbul hava limanında Etibar Məmmədovu daha böyük hay-küylə qarşılama planı.

* * *

Beləliklə gəlib iqtidar dövrünün sonuna çatdıq. 1993-cü il iyun ayının 17-də gecə saat 24.00 idi. Mən Prezidentin qəbul otağında dayanmışdım. Prezidentin kabinetinin qapısı açıqdı. Heydər Əliyev, Rəsul Quliyev və Etibar Məmmədov çıxıb getdilər. Sonra Elçibəy kiçik iclas zalına keçərək, orada toplanmış Xalq Cəbhəsi rəhbərliyi ilə qısa bir iclas keçirdi. İclasdan sonra Prezident mənə dedi ki, səninlə işim var.

Bu işin nədən ibarət olacağını mən təxminən hiss edirdim və dedim ki, nə işdisə iqamətgahda danışmaq daha yaxşı olar.

O razılaşdı və bir az sonra iqamətgaha gəldik.

İqamətgaha getməmişdən əvvəl mən iclasdan çıxan Fərəc Quliyevə dedim ki, sən mənə görməmiş getmə, ola bilsin ki, səninlə işimiz oldu.

İqamətgahın həyatında Prezident vəziyyətlə maraqlandı. Mən bildiklərimi ona məruzə etdim. (Kitabın çevrilmiş bölümündə bu barədə geniş şəkildə yazılacaq).

O dedi ki, bəlkə bir neçə günlük Bakı kəndlərinin birinə gedək.

Mən dedim ki, Bakı kəndlərinin birinə getmək mənə elə gəlir ki, düz deyil. Gediriksə daha güvənli bir yerə getməli, ya da iqamətgahda qalıb sona qədər vuruşmalıyıq. Bir neçə gündən sonra vəziyyətin necə olacağı bilinmir. Əgər Bakı kəndlərinin birində olsaq oranı mühasirəyə alıb, bütün kommunikasiya xətlərini kəsəcək və dünya ilə əlaqəmizi yox edəcəklər. Gələcəkdə də əgər çıxmaq istəsək o kənddən heç cürə çıxma bilməyəcəyik.

O dedi ki, sən bir az gəziş, mən fikirləşim. Təxminən on dəqiqə sonra məni və Fərəc Quliyevi yanına çağırıb, Naxçıvana getmək barədə qərarını dedi.

Mən hazırlıq işlərinə başladım. Fərəc Quliyev Xalq Cəbhəsinə getdi və dedi ki, mən birbaşa hava limanına gələcəyəm. Ola bilər ki, bir-iki dəqiqə gecikəm.

O, Naxçıvan Xalq Cəbhəsi ilə əlaqə saxlayıb müəyyən göstərişlər verməli idi.

İqamətgahın həyatından çıxanda Prezidenti həmişə müşayiət edən Dövlət Avtomobil Müfəttişliyinin maşını da buraxdıq. Bizim hava limanına getməyimizi məndən başqa Vaqif Axundov və bizimlə Naxçıvana uçacaq olan üç mühafizə işçisindən başqa heç kim bilmirdi.

Təxminən saat ikidə uçağa mindik. Vaqif Axundov da minmək istəyəndə dedim ki, sən qalırsan.

O dedi ki, mən mütləq Prezidenti müşayiət etməliyəm. O zaman çıxım yuxarıda Prezidentlə xudahafizləşim, həm də soruşum, bəlkə mənə bir tapşırığı var.

Beləliklə, təyyarəyə qalxdı, Prezidentlə vidalaşaraq aşağı enəndə məndən soruşdu ki, birdən Heydər Əliyev (o, ayın 15-dən Məclisin sədri idi) məndən Prezidentin hara getdiyini soruşsa, nə cavab verim? Dedim ki, deyərsən bilmirəm, ya Naxçıvana getdi, ya da Türkiyəyə.

Təxminən saat üçdə Naxçıvanda yerə endik. Hava limanında bizi Naxçıvan Xalq Cəbhəsinin sədri Asəf Quliyev və başqa cəbhəçilər qarşıladılar. Hava limanının həyəti bom-boş idi. Maşınlar birbaşa təyyarənin yanına sürüldü. İki UAZ, birisi isə "Volqa" markalı üç maşın idi. Biz maşınlara minib, Ordubad rayonunun Kələki kəndinə, Elçibəyin doğulub boya başa çətdiği kəndə tərəf yola düşdük. Səhər saat altıya qalmışdı. Hava yavaş-yavaş işıqlanmağa başlamışdı ki, kəndə girdik. Kəndin ortasından keçib o biri başına gedərək, Əbülfəz bəyin ən böyük qardaşı İbrahim kişinin evinin yanında dayandıq.

Bizi çox sevinclə və bir az da çaşmış vəziyyətdə qarşıladılar.

Evə gəldikdən və Bəyin tam güvənli bir yerdə olduğunu gördükdən sonra məndə bir süstlük əmələ gəldi. On iki-on üç yuxusuz və gərgin gündən sonra indi dəhşətli dərəcədə yatmaq istəyirdim. Bəyin qardaşı oğluna dedim ki, mənə bir yer göstər yatım.

Bəy dedi ki, bir çay iç, bir tikə çörək ye, sonra yatarsan. Dedim ki, yatmaqdan başqa heç bir şey istəmirəm.

İçəri otaqda yer göstərdilər və mən uzanıb daş kimi yatdım.

ÇEVİRİLİŞ BÖLÜMÜNƏ ÖN SÖZ

Şəhərdə yaşayan bir kişi bütün ömrünü bir evin tikintisinə sərf edir. 30-40 il əziyyətdən sonra evi tikib başa çatdırır. Lakin evin içində cəmi bir il yaşaya bilir.

Bir gün bazardan qayıdanda görür ki, onun çox əziyyətlə tikdiyi ev yanır. Ətrafdakı adamlardan bir qismi yanğını söndürməyə çalışır, lakin əksəriyyət sevinc içindədir, yanğın alovları içində deyib-gülüb oynayırlar.

Evin sahibi olan kişi də bu deyib-gülənlərə qoşulub, çırtıq çalib oynamağa başlayır. Adamlar ondan soruşurlar ki, sənin evin yanır, bəs niyə sevinirsən?

Kişi cavab verir ki, evin içində bir neçə taxtabiti var idi. Bu bir il içərisində məni bir gün belə rahat yatmağa qoymadılar. İndi sevinirəm ki, evin içində o taxtabitilər də yanır!..

ÇEVİRİLİŞ

Sovet hökumətinin dağılması bu məkanda tutulan bütün müstəmləkə xalqlara öz dövlətlərini yaratmaq imkanlarını verdi.

Bu zaman Qafqazda üç yeni siyasi xadim ortaya çıxaraq, öz dövlətlərinə başçılıq etməyə başladılar. Zviad Qamsaxurdiya, Əbülfəz Elçibəy, Caxar Dudayev tam müstəqil siyasət yürüdükdülər və Rusiya "kiçik qardaşlar"ın bu özbaşınalığı ilə təbii ki, razılaşa bilməzdi. Ona görə də, "ayır buyur" siyasətini əsas götürən Moskva bu dövlətlərin içərisində daxili müxalifətlər yaratmağa, qanuni seçilmiş Qafqaz respublikaları prezidentlərinə qarşı mübarizədə onları hər cür silahlandırmağa başladı. Çeçen məsələsinə ikinci dərəcəli iş kimi baxan və Ermənistanı özününkü sayan Moskva ilk öncə Gürcüstanda hərbi çevriliş edib, qanuni prezident Zviad Qamsaxurdiyanı devirərək, öz adamı hesab edilən Eduard Şevardnadzeni hakimiyyətə gətirdi. Sonra Azərbaycanda silahlı çevriliş edərək öz adamları olan Ayaz Mütəllibovu hakimiyyətə gətirmək istədilər.

Cəmi bir il hakimiyyətdə duraraq möhkəmlənməyə imkan tapmamış Əbülfəz Elçibəy cəld manevr edərək, H.Əliyevi hakimiyyətə gətirdi.

Azərbaycanda hadisələrin bu cür gedişi Moskvanı da məmnun etdi.

Gürcüstanın və Azərbaycanın "ram edilməsinə" iki il vaxt sərf edən Rusiya Dudayevə üç illik bir vaxt qazandı ki, o təcrübəli bir general kimi bu vaxtdan çox səmərəli istifadə edərək öz ordusunu yaratdı və həmin ordunu müasir silahlarla təmin etməyi bacardı. Dudayev növbənin ona çatdığını çox gözəl anlayırdı.

Ümumiyyətlə dağılmaqda olan və son zamanlar bütün sahələrdə dalbadal məğlubiyətə düşərək olan Rusiya Şevardnadzenin hakimiyyətə gəlməsinə yardım etdi, H.Əliyevin hakimiyyətə gəlməsindən çox məmnun qaldı və Kuçmanın Ukrayna prezidenti seçilməsinə çox böyük dəstək verdi. Bu gün vaxtilə məmnuniyyətlə dəstəklədiyi bu üç dövlət başçısına özünün düşməni kimi baxan Rusiya onları məhv etmək üçün hər vasitəyə əl atmağa hazırdır. Lakin bu

dövlətlərdə durum fərqlidir. Ukrayna və Azərbaycandan fərqli olaraq, Rusiya Gürcüstanda daha sərbəst hərəkət edir. Gürcüstanda yerləşdirdiyi əsgərlərə və bazalarına güvənən Rusiya, növbəti hakimiyyət dəyişikliklərindən bəhrələnəcəyindən arxayındır. Dövlət başçısı Şevardnadzeyə qarşı Rusiya Xüsusi Xidmət orqanları tərəfindən təşkil olunmuş sui-qəsdlər bu arxayınlıqdan irəli gəlir.

Nə qədər narazı olsa da Ukrayna və Azərbaycanda hakimiyyət dəyişikliyi Rusiyaya sərf edir, çünki öz ordusu ilə bu dövlətlərə müdaxilə etməyin qeyri-mümkünlüyünü başa düşür, çevriliş olarsa, bu dövlətlərdə hakimiyyətə Rusiyaya qarşı daha sərt mövqeli adamların gələcəyini Moskva daha gözəl bilir.

Bir qədər sonra Rusiya Xüsusi Xidmət orqanlarının Gürcüstan və Azərbaycan çevrilişlərindəki müqayisəli rolundan və qismən Çeçenistanda olan çevriliş cəhdindən danışacağıq.

İndi isə 1993-cü il 4 iyun qiyamı ərəfəsində Azərbaycanda hərbi, siyasi, iqtisadi vəziyyəti bir qədər analiz etmək və oxucuya bu barədə qismən də olsa, məlumat vermək istəyirəm.

4 iyun qiyamından əvvəl ay yarım idi ki, döyüş bölgələrində atəşkəs elan edilmişdi və hər iki tərəf bu atəşkəsə çox ciddi şəkildə riayət edirdi.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurası özünün 822 nömrəli məşhur qətnaməsini (bütün münaqişə boyu ərzində Azərbaycanın lehinə olan yeganə sənəd) qəbul etmişdi. Qətnaməyə əsasən erməni silahlı qüvvələri iyun ayının 15-nə kimi Kəlbəcəri qeydsiz-şərtsiz olaraq boşaltmalı, Şusa və Laçının boşaldılması üçün danışıqlara başlamalı idilər. Bu qətnamənin icra mexanizmini müəyyənləşdirən sənəd hazırlanmış və münaqişə edən tərəflərin hamısı bu sənədi imzalamışdılar. Bu sənədi imzalama prosesində Dağlıq Qarabağ erməni icmasının başçısı tərəfindən maneə yaradılmışdı ki, o məsələni də, vəziyyətin Ermənistan üçün çıxılmaz olduğunu anlayan, Levon Ter-Petrosyan həll etmişdi; bunun üçün Xankəndidə erməni icmasının başçılarını inandırmağa iki gün vaxt sərf etmişdi.

Dünyanın güclü dövlətlərindən ABŞ, Almaniya, İngiltərə, Türkiyə, İsrail, Ukrayna və başqaları artıq Azərbaycana hörmətlə yanaşır, münaqişə ilə əlaqədar məsələlərdə tədricən Azərbaycanın haqlı mövqeyini müdafiə etməyə başlayırdılar.

Rus ordusu Azərbaycan ərazisindən son əsgərinə qədər çıxarılmışdı, nəinki SSRİ-də, hətta bütün Avropada birinci olaraq.

Bütün bunlar Elçibəy iqtidarının və şəxsən Elçibəyin xarici siyasətdə qazandığı uğurlar ilə bağlı idi. Təsadüfi deyil ki, 1993-cü ilin 15 iyununda Azərbaycanın Milli Məclisinə sədr seçildəndən sonra etdiyi çıxışında H.Əliyev xüsusi olaraq qeyd etdi ki, keçən bir ildə Azərbaycan uğurlu xarici siyasət aparmışdır. İqtisadiyyat və sənaye sahəsində olan uğurlar göz qabağında idi. 1991-ci ildən iş fəaliyyətinə son verilmiş zavod və fabriklərin fəaliyyəti bərpa edilmiş, müəssisələrin rəhbərlərinə iş fəaliyyətində kifayət qədər sərbəstlik verilmiş və bundan ruhlanan sənaye obyektlərinin rəhbərləri artıq yaxşı nəticələr əldə etməyə başlamışdılar. Tağıyev adına toxuculuq kombinatının, Sumqayıt alüminium zavodunun və başqa bu kimi sənaye obyektlərinin nəticələri çox fərəhləndirici idi. Sənaye obyektlərinin tam gücü ilə işə

başlaması iqtisadi tarazlığı təmin edirdi. Aprel ayının axırlarında Sumqayıt şəhərində zavodların tam işə salınması ilə əlaqədar olaraq, Elçibəy Sumqayıta getdi. Orada zavodları gəzib, axırıncı zavoda baxanda həyətdə artıq çoxlu adam yığılmışdı. Əvvəlcədən planlaşdırılmadığı bir halda, çox təbii bir görüş alındı. Elçibəy çox qısa bir çıxışdan sonra fəhlə və işçilərin suallarına cavab verməyə başladı.

Fəhlələrdən biri maaşlarının azlığından şikayət etdi. Prezident ondan soruşdu ki, "nə qədər maaş alırsan?". O dedi ki, "min manat" (o zaman minimum əmək haqqı 300 manat, bir çörəyin qiyməti isə, 1 manat 70 qəpik idi). Elçibəy soruşdu ki, "Siz 10 aydır işləməyə-İşləməyə hər ay vaxtında maaş almırsınız. Elədirmi?". Oraya toplanan adamların hamısı Prezidentin dediyini təsdiqlədilər. O zaman Elçibəy dedi ki, biz Bakıda, Gəncədə, ümumiyyətlə başqa şəhər və yerlərdə işləyən adamlardan borc alıb vermişik. İndi zavodlarımız işə düşüb. Siz çalışın, yaxşı işləyin, həm onların borcunu qaytarın, həm də daha çox maaş alın.

Azərbaycanda iqtisadi durumun Pribaltika dövlətləri də daxil olmaqla, keçmiş SSRİ-nin bütün dövlətlərindən yaxşı olduğunu hətta rus iqtisadiyyatçıları da etiraf edirdilər.

Demək olar ki, boş xəzinəni qəbul etmiş Elçibəy iqtidarı qısa müddətdən sonra Mütəllibov dövründən əhaliyə qalan borcları tamamilə ödəmiş, talonla ərzaq verilməsi məsələsini bərpa etmiş, Ləl-cəvahirat Fondu yaratmışdı ki, oraya iki tondan çox qızıl və külli miqdarda brilyant daş-qaş toplanmışdı. Dövlət bankına 300 milyona yaxın ABŞ dolları yığıldı, dövlətin bir qəpik belə nə xarici, nə də daxili borcu qalmadı. Əksinə Azərbaycana borcu olan dövlətlər vardı. Azərbaycan, keçmiş SSRİ məkanında hamıdan qabaq milli pulunu, pasport (çox təəssüflər olsun ki, artıq bütün keçmiş Sovet respublikaları, hətta Çeçenistan belə milli pasportunu buraxıb, yeganə milli pasportu olmayan dövlət Azərbaycandır) müxtəlif qiymətli kağızlar buraxmaq üçün xüsusi müəssisə yaratmış və həmin müəssisədə Azərbaycan özünün ilk milli metal pulunu buraxmışdır (Rusiyanı ən çox narahat edən məsələlərdən biri də bu olmuşdur).

Həmin dövrdə Azərbaycan iqtidarı başqa bir ciddi məsələni də həll etməyi planlaşdırmışdı. Bu da əhalinin çörək, şəkər, təbii qazla təmin edilməsini ölkənin daxili imkanları ilə həyata keçirmək idi. Bu məqsədlə təcili olaraq Şəki, Salyan, Naxçıvan şəhərlərində 3 şəkər zavodu tikilməsi qərara alınmış və bu məqsədlə Almaniyadan lazımi məsul şəxslərlə danışıqlar aparılmışdı. Həmin zavodları xammalla təmin edəcək şəkər çuğunduru əkmək üçün sahələr ayrılmış, sınaq əkini gerçəkləşdirilmiş və müsbət nəticələr əldə edilmişdi.

Taxıl əkini üçün ayrılmış sahələr artırılmış və qərara alınmışdı ki, 1996-cı ildən Azərbaycanın öz becərdiyi taxıl özünü tam təmin etməlidir. [Bu iqtidar cəmi bir taxıl yığımı sezonu keçirmiş və onda da 1920-ci ildən 1992-ci il də daxil olmaqla ən yüksək nəticəyə nail olmuşdur.](#)

Daxili ehtiyatlar hesabına qaz istehsalı əhalinin tələbatı səviyyəsinə çatdırılmalı idi. Bu məqsədlə də ABŞ-ın "Penzoil" şirkəti ilə lazımi əlaqələr qurulmuşdu. Bildiyim görülən işlər mənim bu yazdıqlarımdan qat-qat çox idi. Lakin elə işlər var ki, o barədə yazmaq dövlətçilik nöqtəyi-nəzərindən düzgün olmaz.

Bu qısa məlumatlardan sonra bu nəticəyə gəlmək olar ki, 4 iyun qiyamı ərəfəsində Elçibəy iqtidarı hərbi sahədə qazandığı siyasi gedişlərlə qələbəyə tədricən nail olurdu. Xarici siyasət sahəsindəki uğurları isə hamı, hətta Elçibəyin rəqibləri də etiraf edirlər.

İqtisadi sahədə isə Azərbaycan böhrandan çıxaraq irəliyə doğru addımlamaqda idi.

Azərbaycanın bu vəziyyəti tarixən ona düşmən olan fars şovinistlərini, Ermənistanı və bu bölgəni özünün nəzarətindən çıxartmamağa qəti qərar vermiş Rusiyanı bərk narahat edirdi.

Hər üç dövlətin rəhbərliyi dəqiq bilirdi ki, belə davam edərsə müəyyən müddətdən sonra Azərbaycanla bacarmaq çətin olacaq. Rusiya, İran və Ermənistan Xüsusi Xidmət orqanları Azərbaycanda çevriliş etməyi planlaşdırdılar. Əslində keçən bir il ərzində Rusiya xüsusi xidmət orqanları tərəfindən bir necə dəfə çevriliş üçün cəhdlər edilmiş, lakin nəticə əldə edilməmişdi. Gəncə-Tərtər yolunda Elçibəyin avtomobilini qəzaya uğratmaq cəhdi, Gəncədən Bakıya uçarkən Prezidentin təyyarəsini vurmaq cəhdi və Kəlbəcərin Rəhim Qaziyev, Surət Hüseynov, Əvəz Şükürov və başqa millət xainlərinin köməyi ilə rus-erməni qoşunları tərəfindən işğal Azərbaycanda dövlət çevrilişi üçün planlaşdırılmış əməliyyatlar idi.

Bu baş tutmayan çevrilişlər Azərbaycanda olan çoxlu hakimiyyət hərislərinin arzusu idi. Həmin adamları (Əli Ömərov, Tahir Əliyev və başqaları) Azərbaycanın taleyi yox, hansı kürsüləri əldə edəcəkləri daha çox maraqlandırır.

Beləliklə, kövrək, qurulmağa yenidən başlayan dövlət çox güclü düşmənlərlə üz-üzə qalmışdı: Rusiya və İran kimi uzun illərin kəşfiyyət təcrübəsini toplamış güclü dövlətlər, onlara arxalanan Ermənistan, daxilə özələrini siyasi partiya və ictimai təşkilat elan edən hakimiyyət hərisləri (AMİP, YAP, ASDP, Nizami Süleymanov, Nemət Pənahov və başqaları).

Burada bir oxşarlığı qeyd etmək istərdim. 1991-ci ilin sonunda Gürcüstanda başlayan qiyam 1992-ci ilin yanvar ayında xalq tərəfindən seçilmiş prezident Qamsaxurdiyanın devrilməsi ilə başa çatdı. Qiyam nəticəsində Gürcüstanda külli miqdarda insan tələfatı oldu, Tiflis şəhərinin mərkəzi hissəsi bombalarla xarabalığa çevrildi. Qiyama rəhbərlik edən şəxslər vaxtilə Qamsaxurdiyanın hakimiyyətə gəlməsində bu və ya digər şəkildə iştirak etmiş adamlar idi. Buraya Qamsaxurdiya dövrünün istefa vermiş baş naziri Siqua, Milli Qvardiyanın komandiri Kitovani, Mxedrioni (XTPD-yə bənzər) dəstəsinin komandiri İoseliani və Rusiya kəşfiyyatının məsul əməkdaşı Georqadze daxil idi. Qiyam baş tutduqdan sonra Şevardnadze hakimiyyətinin ilk dövrlərində bu şəxslər müəyyən nüfuz və yüksək vəzifə sahibi oldular. Hal-hazırda Kitovani (oxu: Rəhim Qaziyev) və İoselyani (oxu: R.Cavadov) həbsdədirlər. Siqua (oxu: Surət Hüseynov) arenadan silinib, Georqadze (oxu: N.İmranov) Şevardnadzenin həyatına qəsd etmək cəhdinə rəhbərlik etmiş şəxs kimi axtarırsadı və hazırda Moskvada yaşayır.

Sui-qəsd zamanı Georqadze general rütbəsi ilə Gürcüstan Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinə başçılıq edirdi.

Rusiya Çeçenistanda da eyni üsuldən istifadə edərək, çevriliş etməyə cəhd etdi. Lakin çevrilişin alınmadığını görərək, Çeçenistanı yenidən işğal etmək məqsədi ilə müharibəyə başladı.

Azərbaycanda baş verən qiyam ilə Gürcüstan qiyamını müqayisə etmək həm də bu baxımdan maraqlıdır ki, yuxarıda adları çəkilən şəxslər hər iki dövlətdə təxminən eyni vəzifələri tutmuş, hər iki qiyamda eyni şəkildə iştirak etmiş, sonra da təxminən eyni taleyin sahibi olmuşlar.

Mən tamamilə əminəm ki, bu bənzərlik heç də sadə bir təsadüf deyil. Çünki Çeçenistanda da baş tutmayan çevriliş cəhdində də eyni usuldan istifadə edildi. Yəni, həm Azərbaycanda, həm Gürcüstanda baş vermiş çevrilişlər, həm də Çeçenistanda baş tutmayan çevriliş cəhdi eyni mətbəxdə, Rusiyanın xüsusi xidmət orqanlarının mətbəxində, hazırlanmışdı.

Çevrilişlər baş tutduqdan sonra cəbhə bölgələrində olan vəziyyət də həm Azərbaycan, həm də Gürcüstan üçün eyni dərəcədə ağır və faciəli oldu.

Rusiyanın dəstəyi ilə hakimiyyətə gələn Şevardnadze bu məsələdə də Rusiyanın köməyinə arxalanaraq, müharibəni gücləndirdi və nəticədə həm Cənubi Osetiyanı, həm də Abxaziyanı itirdi. Qarabağda ay yarım davam edən atəşkəs də çevrilişdən sonra pozuldu və bir necə ay içində nəinki Qarabağ, hətta onun ətrafında olan altı rayon da rus qoşunlarının yardımı ilə ermənilərin əlinə keçdi.

Rusiya, İran və Ermənistan üçlü ittifaqı Azərbaycanda baş verəcək dövlət çevrilişi nəticəsində nəyə nail olmaq istəyirdilər?

Rusiya hərbi gücü ilə birlikdə yenidən Azərbaycana qayıtmaq və onu özündən tam asılı vəziyyətə salmağı planlaşdırırdı. Sərhədlərin Rusiya tərəfindən qorunması, ərazidə hərbi bazaların yerləşdirilməsi, Xəzər dənizinin Rusiyanın nəzarəti altına keçməsi, neft yataqlarının istismarında həlledici dövlət rolunun ələ keçirilməsi və sair də bu plana daxil idi.

Quzeydə bağımsız Azərbaycan dövlətinin olması Azərbaycanın güneyində də bağımsızlıq ideyalarını gücləndirdi. Qısa bir vaxtdan sonra Azərbaycanın güneyini idarə etməyin çətin olacağını fars şovinistləri yaxşı başa düşür, qonşuluqda güclü və bağımsız Azərbaycan Dövləti yaranmasına hər vasitə ilə mane olmağa çalışırdılar. İran Quzeydə inkişaf etmiş müstəqil Azərbaycanın gec-tez Güneylə birləşəcəyini çox gözəl başa düşürdü. İran yenidən yaranmış Azərbaycan dövlətini beşikdəcə boğmağa çalışır və bu məqsədi yerinə yetirmək üçün ildə 200 milyon \$ vəsait ayırırdı. Həmin vəsaitlə İran kəşfiyyatı müəyyən partiyalara, bir qism mətbuat orqanları və din xadimlərinə sərf edərək, əvəzində güclü təbliğat aparatı qazanmışdı. Din xadimlərinin böyük bir qisminin çevrilişi dəstəkləməsi də İran dövlətinin məqsədyönlü fəaliyyətinin tərkib hissəsi idi. Heç təsadüf deyil ki, Gəncə qiyamı başlayan kimi İranın Azərbaycandakı səfiri Nəhavəndiyan Gəncəyə gedib qiyamçı Surət Hüseynova xeyr-dua vermiş və qezetlərin birinə verdiyi müsahibədə onu böyük mücahid olaraq adlandırmışdı.

Ermənistan hərbi və siyasi məğlubiyətlərini dərk edirdi. Bu çevriliş ona vəziyyəti tarazlamağa, Kəlbəcərin boşaldılması məsələsində zaman qazandıрмаğa (qiyam başlayan kimi Ermənistan BMT Təhlükəsizlik Şurasına müraciət edərək Azərbaycanda hakimiyyət davası getdiyini bəhanə edib Kəlbəcərin boşaldılması məsələsini bir ay müddətinə təxirə salmağı xahiş etdi) və yenidən toparlanaraq, hücumə keçməyə imkan yaradırdı.

Bu çevriliş dəstəkləyən daxili irticaya isə vəzifə lazım idi. Sovet dövründə xalqdan soyduqları sərvət qurtarırdı, pul lazım idi, kef lazım idi. Millətin və dövlətin taleyi onları qətiyyənlə maraqlandırmırdı.

Rusiya qiyamı nə şəkildə dəstəkləyəcəyini planlaşdırmışdı. Bu məqsədlə Bakıya gizli yollarla 100, 30 və 17 nəfərlik xüsusi təlim görmüş qruplar göndərmişdi. Baş Kəşfiyyat İdarəsinin məsul işçisi polkovnik Nəriman İmranov və başqaları üç aya yaxın idi ki, Bakıda bu məsələlərlə məşğul olurdular.

Həmin təxribatçı qüvvələr əgər vətəndaş müharibəsi başlarsa, şəhərdə müxtəlif inzibati və yaşayış binalarında partlayışlar törətməli, çoxlu insan tələfatına səbəb olmalı (Tiflisdə olduğu kimi), imkan olarsa prezident Əbülfəz Elçibəyin həyatına qəsd etməli və hakimiyyətsizlik yaratmalı idilər. Bu məsələnin həllində onların daxili köməkçiləri də az deyildi. Ayın 17-dən 18-ə keçən gecə səhər saat 06.00-da bu əməliyyatlar başlamalı idi. Bu qarışıqlıqdan istifadə edən S.Hüseynovun adamları saat 8-9 arası Bakı şəhərinə girib QRAD qurğuları ilə Prezident Aparatı və ətrafını vurmaları idilər.

1. Rusiyanın planladığı birinci variantla görə, qiyam baş tutur, onlar hakimiyyət kürsüsündə öz adamlarını oturdaraq bütün istəklərini əldə edirlər.
2. İkinci variantda çevriliş baş tutmur, vətəndaş müharibəsi başlayır və rus-erməni hərbi birləşmələri vətəndaş müharibəsindən istifadə edərək bir tərəfdən Füzuli rayonu istiqamətində hərəkətə keçərək Araz çayına qədər gəlir və Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan rayonlarını mühasirəyə alaraq məhv edirlər (təəssüflər olsun ki, Elçibəy hakimiyyətdən gedəndən bir neçə ay sonra düşmən qüvvələri buna nail ola bildilər). Digər tərəfdən Kəlbəcər istiqamətindən Gəncə şəhərinə hücum edərək şəhəri tutur, Şəmkir, Tovuz, Gədəbəy, Ağstafa və Qazax rayonlarını mühasirəyə alaraq məhv edir və son nəticədə Azərbaycanı diz çökməyə məcbur edirlər.

Bu məsələdə də Rusiyanın planı eyni Gürcüstandakı kimidir. Belə ki, Cənubi Osetiya və Abxazıyanı ondan qopartmağa nail olan Rusiya Gürcüstanı diz çökməyə məcbur edə bildi.

Düşmən qüvvələr əlavə olaraq Dağıstanla sərhəd bölgəsində ləzgilərin, Güneylə sərhəddə isə talışların qiyamını qaldırmaq və bununla da Azərbaycanın parçalanmasına nail olmağı da planlamışdılar. Bu məqsədləri həyata keçirmək üçün Bakıda, Gəncədə tapıldığı kimi, ləzgilərin və talışların yaşadığı ərazilərdə də xain adamlar tapılmışdı və həmin adamlara Rusiya və İran xüsusi xidmət orqanları hər cür yardım edirdilər.

Bələliklə, xalq tərəfindən seçilmiş Prezident Əbülfəz Elçibəyin qarşısında 4 iyun qiyamı baş verdikdən sonra iki yol qalırdı.

Birincisi, özünə sadıq qüvvələrdən istifadə edərək qiyamçıları məhv etmək. Bu halda Azərbaycanda vətəndaş müharibəsi labüd idi. Çünki iyun ayının 16-da Müdafiə Nazirliyində yüksək rütbəli hərbcilərin imzaladığı protokola görə Müdafiə Nazirliyi qiyamçılara qarşı durmaqdan imtina etmişdi. Halbuki qiyam etmiş olan 709 No-li polk Müdafiə Nazirliyinə tabe idi. Daxili İşlər nazirinin muavini və XTPD-nin komandiri olan R.Cavadov da bu protokola imza atmışdı.

Beləliklə, qiyamçılara qarşı Prezidentə sadıq qalan qüvvələr və könüllülər vuruşmalı idi ki, bu da vətəndaş müharibəsi demək idi. Bu halda Azərbaycanın başına nə kimi hadisələr gələ biləcəyini yuxarıda izah etmişdik. Həmin faciələrin il yarım əvvəl qonşu Gürcüstanı nə günə saldığını hamı görmüşdü.

Milli mənafeləri şəxsi mənafeələrindən həmişə üstün tutan Elçibəy kimi bir şəxs heç bir zaman vətəndaş müharibəsinə imkan verə bilməzdi.

İkinci yol isə hakimiyyəti tərk etmək idi ki, bu zaman moskvaپərəst şəxslərdən biri hakimiyyətə gətiriləcəkdə və Moskvanın istədiyi də elə bu idi.

Həmin dövrdə H.Əliyevin xalq arasında reytingi yüksək idi və bütün yuxarıda yazılanları nəzərə alan Elçibəy H.Əliyevi Bakıya dəvət etdi.

H.Əliyevin Bakıya dəvət edilməsində məqsəd ona hakimiyyət pilləsində çox yüksək bir yer vermək və onun tərəfdarlarını da qanuni hakimiyyətin müdafiəsinə cəlb etmək idi. Çünki qiyam başlayan gündən Nemət Pənahov, Şadman Hüseynov və Nizami Süleymanov S.Hüseynovun yanında idilər. Etibar Məmmədovun da birbaşa və dolayısı ilə S.Hüseynovla əlaqədə olduğu haqda kifayət qədər məlumat var idi. Bu adamlar bütün gücləri ilə qiyama dəstək verirdilər. Qiyam sona çatdıqdan sonra bu adamlar mətbuatda, televiziya və hətta Milli Məclisdə dəfələrlə çıxış edərək H.Əliyevi dəstəklədiklərini bəyan etmişlər.

Çox təəssüflər olsun ki, H.Əliyev Bakıya gəldikdən sonra iqtidar əleyhdarı qüvvələr daha da aktivləşdilər və H.Əliyevə ən yaxın adamlardan biri olan R.Cavadov Müdafiə Nazirliyində hazırlanmış olan məlum protokola H.Əliyev Milli Məclisin sədri seçildəndən bir gün sonra imza atdı. O dövrün şahidi olanlar çox yaxşı bilirlər ki, Rövşən Cavadov H.Əliyevi daima müşayiət edirdi və demək olar ki, H.Əliyevin Rəsul Quliyev və R.Cavadovdan yaxın adamı yox idi.

Bu durumda Prezident Əbülfəz Elçibəy ən düzgün qərarı qəbul etdi.

Azərbaycanda kütləvi insan qırğınına səbəb olacaq vətəndaş müharibəsinin qarşısını və Rusiya-Ermənistan-İran ittifaqının planlarını pozmaq üçün Bakı səhərini tərk edərək, anadan olduğu Ordubad rayonunun Kələki kəndinə getdi.

Əbülfəz Elçibəy dünyada, bəlkə də yeganə dövlət başçısıdır ki, silahlı qiyamla devrilmiş, lakin öz dövlətinin ərazisini tərk etməmişdir.

SON SÖZ ƏVƏZİ

Bir rəvayətə görə iki qardaş gəzə-gəzə gəlib başqa bir məmləkətə çıxırlar. Şəhər meydanından keçəndə carçının elanını eşidirlər. Carçı deyir ki, məmləkətin şahı ölüb. Yeni şah seçmək üçün şahlıq quşu uçurulacaq. Hamı şəhər meydanına toplansın. Bu sözləri eşidən

Kiçik qardaş deyir ki, gəl çıxacaq gedək. Quşun kimin başına qonacağıнын bizə nə dəxli var. Bura ki bizim məmləkətimiz deyil.

Böyük qardaş getməyə razılıq vermir və kiçikdən soruşur ki, birdən işdi, quş gəldi sənəin başına qondu, sən də şah oldun, onda nə edərsən?

Kiçik qardaş cavab verir ki, görmürsən bu camaatın gününü? Çalışaram onları ağ günə çıxardım, bolluq yaradım ki, əhali dərdi-qəmi unudub şad-xürrəm yaşasın.

Sonra böyük qardaşından soruşur ki, şahlıq quşu bəs sənəin başına qonsa, sən nə edərsən?

Böyük qardaş cavab verir ki, bu xalqa zülm edəram. Kəsdiyimi kəsər, kəsmədiyimi zindanlarda çürüdərəm. Arvad-uşağı ac-yalavac, bir qarın çörəyə həsrət qoyaram. Elə edəram ki, mənim sarayımdan başqa, məmləkətdə doyunca çörək yeyən tapılsın.

Bu zaman quşu uçurdurlar. Quş gəlib böyük qardaşın başına qonur. Kiçik qardaş quşu uçurdanlara deyir ki, bu yanlış oldu. Biz bu məmləkətin adamları deyilik. Quşu yenidən uçurdun.

Adamlar razılışıb quşu yenidən uçurdurlar və quş yenə böyük qardaşın başına qonur. Kiçik qardaş bu məmləkətin adamlarına çox yalvarır ki, səhv etməyin. Bu adam mənim böyük qardaşımdır. Onu çox yaxşı tanıyıram, əzəzil adamdır və sizə əlindən gələn zülmü edəcək. Nə qədər gec deyil, fikrinizi dəyişdirin.

Məmləkətin adamları ona qulaq asırlar və deyirlər ki, bizi ağ günə ancaq bu kişi çıxardacaq. O, bizim nicatımızdır. Allah onu bizə çox görməsin.

Bu adamlarla anlaşmağın mümkün olmayacağını görən kiçik qardaş başını aşağı salıb, çıxıb öz məmləkətinə gedir.

Bunun üstündən bir-iki il keçir. Şah olan böyük qardaş dediyi kimi hərəkət edir. Xalqa zülm edir, kəsdiyini kəsir, kəsmədiyini zindanlarda çürüdür. Ölkəni rüşvət başına götürür, əhali dilənçi gününə düşür.

Ağıllı adamlar bir yerə yığışıb məsləhətləşirlər. Deyirlər ki, bunun bir kiçik qardaşı var idi. O zaman o bizə çox ağıllı məsləhətlər verdi. Əfsuslar olsun ki, ona qulaq asmadıq. Qərara gəlirlər ki, gedib onu tapıb gətirsinlər, bəlkə böyük qardaşına bir təsir edə bildi.

Gedirlər qonşu məmləkətə. Kiçik qardaşa yalvarıb-yaxarırlar. Nəhayət, onu da götürüb geri dönürlər.

Kiçik qardaşın gəldiyini görən şah soruşur ki, xeyr ola, niyə gəlmisən?

Kiçik qardaş cavab verir ki, sənəin yanına minnətə gəlmişəm ki, bu adamlara az zülm edəsən. Yazıqdırlar, qoy bir az dolansınlar.

Şah ona deyir ki, yadımdadırmı, sən dedin ki, quş mənim başıma qonsa, bu milləti şad-firavan yaşadacağam. Mən isə dedim ki, bu millətə əlimdən gələn zulmü edəcəyəm. Quş gəlib mənim başıma qondu. Sən etiraz etdin. Quşu təzədən uçurdular, yenə gəlib mənim başıma qondu. Sən yenə etiraz etdin. O zaman həmin bu xalq sənənin üstünə ayaqlandı.

İndi sənə deyirəm. Mənim burada nə edəcəyimdən həm Allahın xəbəri var idi, həm də bu xalqın. Onların hər ikisi mənim burada şah olmağımı istədilər. Əgər bu məmləkətə yaxşı şah lazım olsa idi, Allah, quşu sənənin başına qondurardı. Mən Allahın və xalqın istəyinin əleyhinə gedə bilmərəm. Bu xalqa mənim kimi şah lazımdır...

Oqtay Məmmədov. 1998